

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Інститут заочного та дистанційного навчання

Кафедра

теорії, історії та філософії права

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

для здобуття ступеня вищої освіти магістра

**на тему: «Формування політики національної пам'яті
в системі публічного управління»**

Виконав: здобувач 2 курсу 1 групи

Спеціальність D4 « Публічне
управління та адміністрування»

Бердій Руслан Валерійович

Індивідуальний навчальний план № 24-43 ПУА

Мобільний телефон: +3800687858973

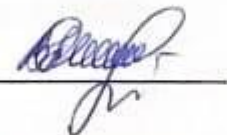
Науковий керівник:

доцент кафедри теорії,

історії та філософії права

к.і.н., доцент

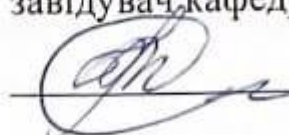
Пилипенко Вікторія Вікторівна

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«04» грудня 2025 р., протокол № 8

завідувач кафедри теорії, історії та філософії права, к.ю.н., доцент

Максим ПЕНДІОРА

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: СУТНІСТЬ, КОНЦЕПЦІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	7
1.1. Сутність та зміст поняття «національна пам'ять»	7
1.2. Міжнародні моделі та управлінські практики формування політики пам'яті	11
1.3. Публічне управління як інструмент формування політики національної пам'яті	16
РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	25
2.1. Еволюція та ключові етапи державної політики національної пам'яті в Україні	25
2.2. Інституційно-правове забезпечення управління національною пам'яттю	39
2.3. Комунікаційні та інформаційні механізми реалізації політики пам'яті	50
РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ МЕХАНІЗМІВ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ	56
3.1. Стратегічне планування та оптимізація управлінських рішень в контексті політики пам'яті	56
3.2. Адміністративно-правові інструменти взаємодії з громадянським суспільством у контексті розвитку політики пам'яті	64
3.3. Впровадження сучасних технологій в управління національною пам'яттю	70
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	80

ВСТУП

Актуальність теми визначається фундаментальною роллю політики національної пам'яті в сучасних процесах державотворення, консолідації суспільства та забезпечення національної безпеки, особливо в умовах тривалої гібридної та повномасштабної агресії Російської Федерації проти України. Національна пам'ять виступає не лише як культурно-історичний феномен, що зберігає колективну ідентичність нації, а й як стратегічний інструмент публічного управління, спрямований на формування спільної історичної свідомості, протидію фальсифікаціям минулого та легітимізацію демократичних цінностей. У пострадянському контексті України, де історичні травми від Голодомору-геноциду до репресій тоталітарних режимів переплітаються з сучасними викликами війни, політика національної пам'яті набула характеру мнемонічної безпеки, стаючи елементом стійкості держави. Актуальність посилюється еволюцією нормативно-правової бази, що інтегрує пам'ять у сферу публічного адміністрування. Недостатня системність у формуванні цієї політики може призводити до регіональних розбіжностей у сприйнятті історії, політизації наративів та ослаблення суспільної єдності, що робить дослідження механізмів її формування в системі публічного управління надзвичайно значущим для теорії та практики державного управління.

Мета полягає в комплексному теоретичному та практичному аналізі процесу формування політики національної пам'яті в системі публічного управління України, з оцінкою її сутності, міжнародного досвіду, інституційно-правового забезпечення та напрямів удосконалення в умовах сучасних геополітичних викликів.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі *завдання*, що відповідають структурі роботи:

- розкрити сутність та зміст поняття «національна пам'ять», проаналізувавши її теоретичні компоненти, функції та роль у формуванні колективної ідентичності;

- дослідити міжнародні моделі та управлінські практики формування політики пам'яті, з акцентом на європейські підходи примирення та транснаціональної юстиції;
- охарактеризувати публічне управління як ключовий інструмент формування політики національної пам'яті, виділивши його нормотворчу, координаційну, інформаційну, контрольну та мотиваційну функції;
- простежити еволюцію та ключові етапи формування політики національної пам'яті в Україні від періоду незалежності до сучасності;
- проаналізувати інституційно-правове забезпечення управління національною пам'яттю, включаючи роль Українського інституту національної пам'яті та нормативні акти;
- вивчити комунікаційні та інформаційні механізми реалізації політики пам'яті, з оцінкою їх ефективності в просвітницькій та меморіальній діяльності;
- визначити напрями стратегічного планування та оптимізації управлінських рішень у контексті політики пам'яті;
- дослідити адміністративно-правові інструменти взаємодії з громадянським суспільством для розвитку політики пам'яті;
- оцінити перспективи впровадження сучасних технологій (цифровізація, віртуальна реальність, штучний інтелект) в управління національною пам'яттю.

Об'єктом є політика національної пам'яті як інтегральна складова системи публічного управління в Україні, що охоплює процеси формування, реалізації та контролю історичної свідомості суспільства.

Предметом виступає процес формування політики національної пам'яті в системі публічного управління, включаючи її теоретичні засади, інституційно-правові механізми, комунікаційні інструменти, стратегічні напрями та технологічні інновації.

Елементи наукової новизни полягають у системному міждисциплінарному аналізі формування політики національної пам'яті як

інструменту публічного управління з урахуванням воєнних реалій та рамкового Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» від 2025 року; оцінці ефективності інституційно-правових механізмів у забезпеченні мнемонічної безпеки та європейської інтеграції; розробці пропозицій щодо оптимізації управлінських рішень через посилення децентралізації, цифровізації та взаємодії з громадянським суспільством для поствоєнного періоду примирення.

Ступінь вивчення теми є значним у теоретичному та емпіричному аспектах, проте потребує подальшого розвитку з урахуванням сучасних викликів. Теоретичні основи політики пам'яті закладено в класичних працях М. Гальббакса (концепція колективної пам'яті як соціально конструйованого феномену), Я. Ассмана (культурна пам'ять і канон як механізм трансляції цінностей), П. Нора (місця пам'яті як символічні фіксатори ідентичності).

В українському контексті вагомий внесок зробили Г. Кас'янов (аналіз історичних наративів та політизації пам'яті в перехідний період), В. В'ятрович (формування політики пам'яті від незалежності до 2010-х років, з акцентом на реабілітацію визвольних рухів), А. Киридон (державні інституції та концепти національної пам'яті, включаючи роль УІНП), Т. Журженко (політика пам'яті в період від Ющенка до Януковича, з фокусом на регіональні розбіжності). Міжнародні аспекти висвітлено М. Мельсоо (мнемонічна безпека в пострадянському просторі як елемент національної безпеки), Г. Зубжицьким (порівняльна політика колективної пам'яті в Європі). Теорію публічного управління пам'яттю розроблено О. Ю. Оболенським (система взаємодій органів влади та суспільства для реалізації інтересів). Однак комплексний аналіз формування політики національної пам'яті в системі публічного управління з урахуванням закону 2025 року, цифрових технологій та воєнного контексту залишається недостатньо вивченим, що визначає наукову новизну цього дослідження.

Методологічну основу становлять принципи науковості, об'єктивності, системності та історизму, що забезпечують комплексний підхід до аналізу.

Застосовано загальнонаукові методи: аналіз і синтез (для розкриття сутності національної пам'яті та її компонентів), індукцію та дедукцію (для узагальнення еволюції політики пам'яті), системний підхід (для оцінки публічного управління як інтегрального механізму), порівняльний метод (для зіставлення міжнародних моделей з українськими практиками). Спеціальні методи включають історико-правовий (аналіз еволюції нормативної бази від 1991 до 2025 року), нормативно-правовий (тлумачення законів про декомунізацію та рамковий акт 2025 року), інституційний аналіз (оцінка ролі УІНП у координації та контролі), контент-аналіз (вивчення комунікаційних механізмів, освітніх програм і медіа-кампаній). Емпіричну базу становлять нормативно-правові акти, офіційні документи УІНП, звіти про діяльність інституцій, соціологічні дані (опитування Центру Разумкова та КМІС) та порівняльні матеріали міжнародного досвіду. Комплексне застосування цих методів дозволило забезпечити глибину аналізу та обґрунтованість висновків.

Практичне значення здобутих результатів полягає в можливості їх використання для вдосконалення державної політики національної пам'яті: пропозиції щодо стратегічного планування можуть бути застосовані УІНП для розробки програм на поствоєнний період; рекомендації з взаємодії з громадянським суспільством – для посилення децентралізації та інклюзивності; ідеї впровадження технологій – для цифровізації архівів і меморіалізації. Результати корисні для органів публічного управління, освітніх закладів, громадських організацій у протидії дезінформації, консолідації суспільства та європейській інтеграції, сприяючи формуванню стійкої національної ідентичності.

Структура роботи зумовлена метою, предметом, об'єктом і логікою дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, а також списку використаних джерел.

Загальний обсяг магістерської роботи становить 97 сторінок, список використаних джерел на 18 сторінках (173 джерела).

РОЗДІЛ I

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: СУТНІСТЬ, КОНЦЕПЦІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

1.1. Сутність та зміст поняття «національна пам'ять»

У сучасному світі, де глобалізація та цифровізація стирають кордони, поняття національної пам'яті набуває особливого значення. Воно є ключовим елементом формування колективної ідентичності, збереження культурної спадщини та забезпечення стійкості нації перед викликами часу. Національна пам'ять – це не просто спогади про минуле, а складний феномен, що поєднує історичні факти, емоції, символи та наративи, які передаються з покоління в покоління.

Сутність національної пам'яті полягає в її ролі як феномена суспільної свідомості, що забезпечує стабільний розвиток нації. Це динамічний процес, який акумулює знання про минуле, уявлення про ключові події та ціннісні орієнтації, що впливають на самоідентифікацію спільноти. За визначенням, національна пам'ять – це «селективно збережена нацією сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі й цивілізаційні досягнення» [1]. Вона не є статичною: пам'ять еволюціонує під впливом соціальних, політичних та культурних чинників, поєднуючи індивідуальну, колективну та групову пам'ять.

Національна пам'ять тісно пов'язана з історичною свідомістю, але виходить за її межі, включаючи емоційний та духовний виміри. Вона виступає каталізатором розвитку на ментально-генетичному, культурному та повсякденному рівнях, забезпечуючи зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім [2]. У вузькому сенсі вона пов'язана з етнічною ідентичністю, а в широкому з міжнаціональним баченням, базованим на спільній історичній долі. Наприклад, для українців національна пам'ять формується навколо подій, як-от

козацька доба чи репресії радянського періоду, які сприймаються як «наші власні», сприяючи консолідації суспільства.

Важливим аспектом сутності є її варіативність: пам'ять може бути розділеною (особистісною) чи загальною (колективною), прихованою (забування) чи відкритою (пригадування). Вона залежить від психологічних факторів, таких як мотивація забуття (історична амнезія) чи емоційне забарвлення спогадів. Національна пам'ять забезпечує ідентифікацію нації, легітимізацію влади та протидію зовнішнім впливам, але також може бути джерелом конфліктів через різні інтерпретації минулого [3].

Зміст національної пам'яті охоплює соціокультурний, духовний та історичний виміри, акумулюючи елементи життя нації на основі всебічних знань. Вона включає: історичні події (війни, революції, геноциди), постаті (герої, як Тарас Шевченко чи Богдан Хмельницький), символи (пам'ятники, ритуали, архіви), місця пам'яті (малі міста на кшталт Батурина чи Остра) та культурні артефакти (книги, фільми, мистецтво). Національна пам'ять – це «збереження і відтворення обставин життя і діяльності нації», що формує соціопсихічне життя спільноти [2].

Національна пам'ять є багатогранним феноменом, чийі компоненти можна класифікувати за кількома критеріями: від типів пам'яті до матеріальних і символічних носіїв. Аналіз цих компонентів дозволяє глибше зрозуміти, як вони взаємодіють для формування колективної ідентичності. Розглянемо ключові компоненти детальніше, спираючись на теоретичні підходи.

Колективна пам'ять – це сукупність уявлень про минуле, що існують у свідомості груп і не мають чіткої періодизації. Вона відрізняється від наукової історії своєю варіативністю та емоційним забарвленням, сприяючи об'єднанню суспільства навколо спільних наративів [4].

Історична пам'ять включає донаукові, наукові та масові уявлення про минуле, охоплюючи колективну та соціальну складові. Вона є ключовим компонентом національної ідентичності, оскільки формує спільне уявлення про минуле народу, впливаючи на зовнішню політику та протидію глобалізаційним

загрозам [5]. В українському контексті це проявляється в дискусіях про події на кшталт Голодомору чи діяльності ОУН-УПА, де різні інтерпретації можуть призводити до фрагментації.

Біографічна пам'ять охоплює процедурну (реакції на стимули), епізодичну (спогади про події) та семантичну (знання про символи) складові. Вона інтегрує індивідуальний досвід у національний наратив, наприклад, через мемуари чи автобіографії героїв [4].

Носіями інформації можуть бути члени етногруп з різним соціальним статусом, які передають пам'ять через усні оповіді, освіту чи медіа. Їх роль полягає в еволюції етнічного захисту пам'яті, забезпечуючи її динамічність. Матеріальні носії у свою чергу включають топографічні (архіви, музеї), монументальні (пам'ятники, цвинтарі), символічні (церемонії) та функціональні (підручники, мемуари) об'єкти. Ці елементи фіксують спільний досвід, наприклад, меморіали жертвам Голодомору в Україні слугують як місця комеморації.

Існують також просторові елементи, які є особливо важливі в пограничних зонах, де елементи як дім, дорога, ріка чи ліс символізують взаємодію культур і формують ментальні образи пограниччя. Вони з'єднують фізичний простір з національною ідентичністю, впливаючи на пам'ять про кордони та історичні трансформації, як у випадку українсько-російського прикордоння.

До подієвих та символічних компонентів відносять історичні події та персоналії, національні архетипи та сакральні принципи. До історичних подій та персоналій належать події (боротьба за незалежність, революції) та постаті (державні діячі, культурні герої) формують ядро пам'яті. Реконструкція минулого через «живу історію» (театралізовані відтворення) дозволяє гармонізувати факти з ідентифікацією, наприклад, відтворення козацьких битв.

Національні архетипи та сакральні принципи включають символічні структури ментальності, як хліборобська праця чи козацька субкультура для

українців, відображають етнічну унікальність. Релігійність відновлює духовні витoki, актуалізуючи архетипи через традиційні форми [2].

Компоненти національної пам'яті є основою державної політики, включаючи законодавчі акти, меморіальні практики та суб'єктів (держава, суспільство). Вони забезпечують консолідацію, протидію маніпуляціям і транснаціональний вимір, особливо в умовах війни, де пам'ять стає «м'якою силою» для опору. Аналіз показує, що компоненти не статичні: вони еволюціонують, враховуючи суперечності між регіональними пам'яттями, забезпечуючи інклюзивність і справедливість між поколіннями.

Національна пам'ять відіграє консолідує (об'єднує етнос через спільні наративи), інтегративну (забезпечує комунікацію поколінь), ідентифікаційну (формує національну свідомість) та захисну (протидіє глобалізаційним загрозам) функції. Вона сприяє моральному вихованню, наприклад, через осмислення репресій та визвольної боротьби, мотивуючи до цінності свободи [6].

На пам'ять впливають міжнародні чинники (кордони, культурна дифузія), медіа, освіта та політика (закони про декомунізацію в Україні). Форми прояву – комеморативні практики (річниці, меморіали), музеї, архіви та «жива історія» (реконструкції подій). У прикордонних регіонах пам'ять набуває особливого характеру через фронтири – зони культурної взаємодії.

У змісті національної пам'яті важливе місце посідає баланс між перемогами та поразками: вона ідеалізує минуле, але ґрунтується на фактах, уникаючи міфотворчості. Для України це проявляється в пам'яті про Голодомор, Другу світову війну чи Революцію Гідності, які формують національну гордість і стійкість [7].

Національна пам'ять – це не лише меморіальний спадок, а й активний інструмент формування майбутнього. Її сутність криється в динамічному процесі збереження ідентичності, а зміст – у багатогранних компонентах, що забезпечують єдність нації. У контексті України, де історичні травми переплітаються з тріумфами, національна пам'ять стає суперсилою для

подолання викликів, як-от російська агресія. Збереження та актуалізація цієї пам'яті через освіту, культуру та політику є запорукою стійкого розвитку суспільства. Як зазначають дослідники, «конструювання національної пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості, а на максимально можливому дослідженні всієї складності історичних процесів».

1.2. Міжнародні моделі та управлінські практики формування політики пам'яті.

Політика пам'яті є ключовим елементом сучасних міжнародних відносин, оскільки вона визначає, як суспільства та держави інтерпретують історичні події, формують колективну ідентичність і впливають на зовнішню політику. Цей процес включає свідоме конструювання, інституалізацію та контекстуалізацію спогадів про минуле, часто з метою легітимізації влади, примирення чи мобілізації суспільства. Колективна пам'ять не є статичною, а формується під впливом політичних акторів, культурних норм і глобальних процесів. У контексті глобалізації політика пам'яті набуває транснаціонального характеру, де міжнародні організації, такі як ООН, ЄС та ЮНЕСКО, відіграють роль у стандартизації підходів до спогадів про травматичні події, наприклад, геноциди, війни чи колоніалізм [8].

Теорія політики пам'яті корениться в роботах класиків, таких як Моріс Хальбвахс, який ввів поняття колективної пам'яті як соціально конструйованого феномену, де спогади формуються через соціальні рамки (frames) груп, таких як сім'я чи нація. Алеїда Ассманн розрізняє «bottom-up» соціальну пам'ять (індивідуальні спогади) та «top-down» політичну пам'ять (створення ідентичностей для політичних дій). Пол Конертон підкреслює роль комеморацій та тілесних практик у підтримці групової пам'яті, тоді як П'єр Нора вводить концепцію «місць пам'яті», як-от пам'ятники, що фіксують національну ідентичність [9].

У міжнародному контексті пам'ять стає інструментом дипломатії: держави використовують її для формування альянсів чи конфронтації. Наприклад, Майкл Ротберг пропонує модель «мультидирекційної пам'яті», де спогади про Голокост можуть перетинатися з деколонізацією, створюючи нові солідарності. Аргументація тут чітка: пам'ять не є нейтральною, а слугує владі, як показано в концепції «мнемонічних формувань» (*mnemonic formations*), де пам'ятники стають ареною конфліктів.

Міжнародні моделі політики пам'яті можна класифікувати за регіональними та тематичними підходами. Одна з ключових – європейська модель, орієнтована на примирення після тоталітарних режимів. ЄС розвиває політику пам'яті через резолюції, наприклад Резолюцію Європейського парламенту від 2 квітня 2009 року «Європейська свідомість та тоталітаризм». У цій резолюції Парламент рішуче засудив злочини проти людяності та масові порушення прав людини, скоєні нацистським, сталіністським та іншими комуністичними й фашистськими режимами. Резолюція наголошує, що злочини цих режимів мають вважатися спільною європейською спадщиною, а пам'ять про них є передумовою для об'єднання та примирення Європи. Документ стверджує, що кожна жертва будь-якого тоталітарного режиму має однакову людську гідність і заслуговує на справедливість та пам'ять. Було визнано різницю в історичному досвіді: Західна Європа переважно фокусувалася на нацизмі, тоді як країни Центральної та Східної Європи постраждали від обох режимів (комунізму та нацизму) [171]. Разом з тим, Резолюція закликала проголосити 23 серпня, день підписання пакту Молотова-Ріббентропа) загальноєвропейським Днем пам'яті жертв усіх тоталітарних та авторитарних режимів. Пролунав заклик до держав-членів відкрити архіви колишніх секретних служб та поліції для наукових досліджень. Загалом, Резолюція стала важливим інструментом для України в процесі міжнародного визнання злочинів радянського режиму та подальшої декомунізації. Резолюція сприяла створенню Платформи європейської пам'яті та совісті, яка координує зусилля щодо спогадів про сталінізм і нацизм. Ця модель акцентує на

«космополітичній пам'яті», де Голокост стає універсальним символом, сприяючи інтеграції [10].

Інша модель – транснаціональна юстиція, застосована в постконфліктних суспільствах. Вона включає визнання відповідальності, репарації та комісії правди. В даному контексті слід виокремити німецьку модель подолання минулого (*Vergangenheitsbewältigung*), що стала еталоном: після Другої світової війни Німеччина провела денацифікацію, суди та інтеграцію провини в національний нарратив. Показовим є так зване «варшавське колінопреклоніння» німецького канцлера Віллі Брандта, який 7 грудня 1970 року під час візиту до Польщі для підписання Варшавського договору відвідав пам'ятник героям повстання у Варшавському гетто та після покладання вінка став на коліна і мовчки простояв близько 30 секунд. Жест символізував глибоке каяття та прохання про прощення за злочини нацистської Німеччини під час Другої світової війни, зокрема за Голокост. Клякання стало ілюстрацією «Нової східної політики» Брандта, спрямованої на розрядку напруженості та примирення із сусідами зі Східної Європи. У 1971 році Віллі Брандт отримав Нобелівську премію миру за зусилля з налагодження діалогу між Сходом і Заходом.

На противагу німецькій, японська модель компромісна: через статус жертви та агресора Японія частково визнає злочини, але візити до святині Ясукуні провокують міжнародні конфлікти [8].

Модель ЮНЕСКО фокусується на культурній спадщині. Розроблена програма «Пам'ять світу» реєструє документи глобального значення, сприяючи збереженню пам'яті про травми, як-от рабство чи геноциди. Це модель «глобальної спадщини», де пам'ятники стають інструментом діалогу. Однак, бувають випадки, коли сам факт побудови пам'ятника політизується. Наприклад, в Південній Кореї «Статуя миру» або пам'ятник «жінкам для втіхи» є центральним символом пам'яті про жертв сексуального насильства, вчинених японською армією під час Другої світової війни. Японія активно вимагає їх демонтажу, що призводить до конфліктів навіть у Європі. Наприклад, у жовтні

2025 року в Берліні за вимогою суду та після тиску з боку Японії було демонтовано статую «жінок для втіхи», а перед цим, у вересні 2025 року Південна Корея знову закликала Японію визнати провину за воєнне сексуальне рабство в офіційному листі до правозахисних структур ООН, але часто політизуються, як у випадку з «жінками комфорту» в Кореї [11].

Управлінські практики формування національної пам'яті включають інструменти, такі як закони про пам'ять, комеморації, освітні програми та міжнародні угоди. Закони про пам'ять регулюють інтерпретацію минулого. Наприклад, у Польщі вони забороняють заперечення Голокосту, але викликають дебати про цензуру [8]. Комісії правди, як у Південній Африці, дозволяють жертвам свідчити, сприяючи примиренню без покарання.

Інші практики: люстрація (видалення колишніх чиновників, як у Східній Європі), вибачення (наприклад, німецьке вибачення Польщі 1994 р.) та репарації поєднують не просто примирення, але й визнання вини через міжнародні встановлені механізми несення відповідальності за вчинені злочини. Міжнародні організації, як Міжнародний центр перехідного правосуддя, надають консультації з цих практик [12]. Ці практики ефективні в демократичних перехідних періодах, але в авторитарних режимах слугують засобами маніпуляції, як у Росії, де комісія проти «фальсифікацій історії» захищає наратив про «Велику Вітчизняну війну».

Німецька модель у контексті ЄС демонструє успішну інтеграцію політики пам'яті в міжнародні відносини: меморіал Голокосту в Берліні та освітні програми формують «культуру відповідальності». Однак, ця ж політика може спричинити релятивізацію травм – інтелектуальний та політичний підхід, при якому значущість або унікальність певної історичної трагедії применшується через її постійне порівняння з іншими подіями.

У контексті політики пам'яті 2025 року цей ризик проявляється через «змагання» жертв», порівняння тоталітарних режимів, контекстуалізацію. Етична пастка «змагання жертв» проявляється тоді, коли різні групи (народи, соціальні спільноти) намагаються довести, що їхні страждання були

«жахливішими» за інші. Це призводить до ієрархії травм, де одні трагедії отримують державну підтримку та визнання, а інші ігноруються. Релятивізація тут полягає у твердженні: «Ваша трагедія не така важлива, бо наша була масштабнішою». Прирівнювання тоталітарних режимів на основі їх порівняння може спричинити виправдання злочинів через концепцію «меншого зла» та розмивання відповідальності через тезу, що всі є однаково винними. Часто агресори використовують релятивізм як зброю, заявляючи: «Такі були часи, всі так робили». Наприклад, виправдання сексуального рабства («жінок для втіхи») тим, що в часи війни насильство було «нормою», є класичним прикладом релятивізації, яка знецінює травму конкретних жінок.

У 2025 році Україна стикається з ризиком релятивізації поточної війни з боку деяких міжнародних акторів через спроби порівняти страждання цивільних українців із економічними незручностями жителів інших країн та використанням терміну «трагедія обох сторін», що розмиває різницю між агресором та жертвою.

Релятивізація сама по собі є дуже небезпечною, адже розмиває склад і поняття злочину, не визнає унікальності та тяжкості конкретного злочину чим дає змогу майбутнім диктаторам діяти за схожими схемами, сподіваючись на «історичне виправдання». Для тих, хто пережив насильство, релятивізація їхнього досвіду відчувається як «друге вбивство» або заперечення їхнього права на пам'ять.

Турецьке заперечення вірменського геноциду є прикладом використання моделі заперечення. Державна описує події 1915 р. як «переселення», ігноруючи геноцид. Це зміцнює націоналізм, але блокує вступ до ЄС і провокує міжнародний тиск. Порівняно з Німеччиною, брак визнання призводить до тривалих конфліктів, ілюструючи, як пам'ять впливає на дипломатію.

У Колумбії, після конфлікту 2018 року з FARC комісія правди зібрала свідчення жертв, інтегруючи пам'ять у мирний процес. Модель транснаціональної юстиції ефективна для зцілення, але залежить від політичної

волі; у Сьєрра-Леоне подібна комісія допомогла стабілізації, але не вирішила економічні проблеми [13].

Модель екологічної пам'яті презентує програма «Sites of Memory» ЮНЕСКО, що передбачає реєстрацію місць, пов'язаних з трансатлантичною работоргівлею, сприяючи глобальному діалогу. Це модель, де спадщина стає інструментом освіти, але політизується, як у дебатах про зняття статуй колонізаторів [14].

Аналіз показує, що ефективність залежить від контексту: в демократичних суспільствах пам'ять сприяє стабільності, але в авторитарних – легітимізації влади.

Міжнародні моделі та практики політики пам'яті є потужними інструментами для формування глобального порядку, але вимагають балансу між визнанням травм і уникненням конфліктів. Майбутні перспективи включають цифровізацію пам'яті та боротьбу з фейковими новинами.

1.3. Публічне управління як інструмент формування політики національної пам'яті.

Політика національної пам'яті є невід'ємною частиною державотворення, оскільки вона формує історичну свідомість громадян, сприяє консолідації суспільства та утверджує національну ідентичність. У сучасному світі, де глобалізація, інформаційні війни та геополітичні конфлікти створюють нові виклики, публічне управління стає ключовим інструментом для системного формування, реалізації та підтримки політики національної пам'яті. Цей процес охоплює розробку законодавчої бази, координацію діяльності державних і недержавних інституцій, просвітницьку роботу та протидію історичним фальсифікаціям.

Публічне управління – це складний, багатогранний процес, який охоплює планування, організацію, координацію та контроль діяльності державних інституцій, спрямованих на досягнення суспільних цілей. За визначенням

О. Ю. Оболенського, публічне управління є «системою взаємодій між органами державної влади, місцевого самоврядування, громадянським суспільством та іншими суб'єктами для реалізації суспільних інтересів через ефективне використання ресурсів» [15]. У контексті політики національної пам'яті публічне управління виконує низку ключових функцій.

Нормотворча функція передбачає розробку законодавчих і нормативних актів, які регулюють вшанування історичних подій, захист національної пам'яті та протидію дезінформації. Наприклад, в Україні це включає закони про декомунізацію та визнання борців за незалежність.

Координаційна функція полягає у забезпеченні співпраці між центральними органами влади, місцевими громадами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Це передбачає створення робочих груп, координаційних рад і міжвідомчих комісій.

Інформаційна функція передбачає поширення знань про історичні події через освітні програми, меморіальні заходи, публікації та медіа-кампанії. Наприклад, організація щорічних заходів до Дня пам'яті жертв Голодомору.

Контрольна функція здійснює моніторинг виконання політики національної пам'яті, оцінка її ефективності та запобігання порушенням, таким як пропаганда тоталітарних ідеологій.

Мотиваційна функція націлена на створення умов для залучення громадян до меморіальних ініціатив, зокрема через підтримку волонтерських проєктів і громадських організацій.

Ці функції реалізуються через діяльність спеціалізованих інституцій, таких як Український інститут національної пам'яті (УІНП), а також через взаємодію з іншими органами влади, громадськими організаціями та міжнародними партнерами.

Політика національної пам'яті – це комплекс заходів, спрямованих на збереження, інтерпретацію та популяризацію історичних подій, які формують національну ідентичність. За концепцією Яна Ассмана, національна пам'ять є частиною «культурної пам'яті», яка створює спільний простір символів,

нарративів і ритуалів, що об'єднують суспільство [16]. У сучасних умовах політика національної пам'яті націлена на збереження історичної правди, формування ідентичності, вшанування героїв і жертв, протидію фальсифікаціям.

Збереження історичної правди проявляється через документування подій, створення архівів і меморіальних комплексів. Формування ідентичності має на меті створення спільного нарративу, який об'єднує громадян незалежно від регіональних чи етнічних відмінностей. Тоді як вшанування героїв і жертв має на меті увічнення пам'яті тих, хто боровся за свободу чи постраждав від репресій. Протидія фальсифікаціям є важливою складовою у боротьбі з історичними міфами та дезінформацією, які використовуються у політичних чи геополітичних цілях.

У контексті України політика національної пам'яті має особливе значення через пострадянський спадок, тривалу боротьбу за незалежність і сучасні виклики, пов'язані з російською агресією.

В Україні політика національної пам'яті регулюється низкою законодавчих актів, які створюють правову основу для діяльності державних інституцій.

Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» від 9 квітня 2015 року № 315-VIII запровадив 8 травня як День пам'яті та примирення, що відповідає європейській практиці вшанування жертв Другої світової війни. Він також визначає порядок вшанування ветеранів, жертв нацизму та інших постраждалих, підкреслюючи необхідність примирення та уникнення мілітаристських нарративів [17].

Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 9 квітня 2015 року № 314-VIII визнає учасників національно-визвольних рухів, зокрема Української повстанської армії (УПА), борцями за незалежність, що сприяє їх реабілітації та інтеграції в офіційний історичний нарратив [18].

Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII, відомий як «закон про декомунізацію», встановлює правові механізми для демонтажу тоталітарної символіки, перейменування топонімів і популяризації демократичних цінностей. За даними УІНП, станом на 2023 рік в Україні було демонтовано понад 2,5 тисячі пам'ятників радянської епохи та перейменовано близько 10 тисяч вулиць [20].

Указ Президента України №17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років» від 22 січня 2016 року спрямований на популяризацію подій Української революції як ключового етапу державотворення. У межах цього указу було проведено низку виставок, конференцій і створено документальний фільм «Українська революція 1917-1921: сто років боротьби» [19]. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 року № 376-V визнає Голодомор 1932-1933 років геноцидом українського народу, встановлює порядок вшанування жертв і передбачає кримінальну відповідальність за його заперечення [21].

Ці нормативні акти створюють правову основу для діяльності УІНП та інших інституцій, які координують політику національної пам'яті. Вони також відображають прагнення України інтегруватися в європейський історичний простір, де акцент робиться на примиренні, демократії та захисті прав людини.

Український інститут національної пам'яті, створений у 2006 році, є центральним органом виконавчої влади, який відповідає за формування та реалізацію політики національної пам'яті. УІНП формує пропозиції щодо вшанування ключових історичних подій, таких як День Соборності, День Незалежності чи День пам'яті жертв, організовує щорічні акції, наприклад, «Свічка пам'яті» до Дня вшанування жертв Голодомору-геноциду українського народу 1932-1933 років, які залучають мільйони громадян, видає книги, створює документальні фільми та розробляє освітні програми. Наприклад, проєкт «Усна історія» передбачає запис свідчень очевидців ключових подій

XX століття, контролює процес декомунізації, надаючи звіти про демонтаж пам'ятників і перейменування топонімів, співпрацює з європейськими інституціями, такими як Європейська мережа пам'яті та солідарності, для обміну досвідом [20].

Прикладом успішної діяльності УІНП є створення Меморіалу жертв Голодомору в Києві у 2008 році. Цей комплекс став не лише місцем вшанування, але й важливим символом національної пам'яті. Крім того, УІНП організував міжнародну кампанію з визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом, що призвело до його визнання 26 країнами станом на 2023 рік.

Польський Інститут національної пам'яті, створений у 1998 році, є прикладом ефективного публічного управління у сфері національної пам'яті. IPN виконує функції архіву, дослідницького центру та освітньої платформи. Його ключові проекти включають розслідування злочинів комуністичного та нацистського режимів, зокрема Катинську трагедію 1940 року. Вартує увага створена освітня програма «Пам'ятаємо», що є ініціативою, де включені інтерактивні виставки про Варшавське повстання 1944 року, діяльність «Солідарності» та репресії комуністичного режиму. IPN також зберігає та надає доступ до архівів, які містять документи про репресії, що допомагає жертвам і їхнім родинам отримати інформацію [22].

У Німеччині політика національної пам'яті зосереджена на осмисленні злочинів нацизму та примиренні з минулим. Публічне управління реалізується через меморіальні центри та освітні програми. Меморіал Голокосту в Берліні, відкритий у 2005 році, є символом визнання провини за злочини нацизму. Інші центри, такі як музей Топографія терору, документують історію репресій. Федеральне агентство з громадянської освіти розробляє навчальні матеріали, які використовуються в школах для протидії неонацизму. Німеччина активно підтримує меморіальні проекти в інших країнах, зокрема в Польщі та Україні, фінансуючи масштабні меморіальні та освітні проекти. Це частина стратегії примирення та запобігання релятивізації злочинів нацизму. Німецька підтримка в Україні під час повномасштабної війни набула нових форм, поєднуючи

збереження пам'яті з фіксацією сучасних злочинів. Продовжується сприяння фінансуванні наукових досліджень та цифрових проектів меморіалізації Голокосту в Києві через уряд Німеччини та культурні фонди. Також німецькі інституції (наприклад, Goethe-Institut) продовжують підтримувати львівські та регіональні музеї в документуванні злочинів тоталітарних режимів. У 2025 році значна частина фінансування спрямована на оцифрування архівів та захист пам'яток, що постраждали від російської агресії, через ініціативу German Heritage Network.

Що стосується відносин з Польщею, то вони є складними, але Німеччина залишається найбільшим фінансовим донором. Приміром, Німеччина є головним вкладником у фонд, який забезпечує консервацію колишнього табору смерті Аушвіц. У 2025 році кошти спрямовано на масштабну реставрацію цегляних бараків Біркенау. У 2024-2025 роках проект меморіалу польським жертвам нацизму в центрі Берліна перейшов у стадію активного проектування. Це відповідь на багаторічні запити польського суспільства щодо визнання специфіки польських втрат [23]. Порівняно з Польщею та Німеччиною, Україна стикається з унікальними викликами, такими як пострадянський спадок і російська агресія. Однак Україна активно переймає європейський досвід, зокрема через співпрацю з ЮНЕСКО та Європейською мережею пам'яті та солідарності. Наприклад, проєкт «Пам'ять нації» УІНП був створений за зразком польських ініціатив [20].

Політика національної пам'яті в Україні стикається з низкою серйозних викликів, які ускладнюють її реалізацію. Кожен із них потребує детального аналізу та системного підходу до вирішення.

Історичні нарративи часто стають об'єктом політичних маніпуляцій, що призводить до розколу в суспільстві. Наприклад, визнання УПА борцями за незалежність викликало суперечки в різних регіонах України, зокрема через відмінності в історичній пам'яті між сходом і заходом країни. Політичні партії можуть використовувати історичні питання для мобілізації електорату, що ускладнює формування єдиного нарративу. За даними соціологічних досліджень,

проведених Центром Разумкова у 2022 році, лише 48% українців вважають, що політика національної пам'яті сприяє об'єднанню суспільства, тоді як 32% бачать у ній джерело конфліктів [24]. Створення незалежних експертних рад, які б розробляли історичні наративи на основі наукових досліджень, а не політичних інтересів, проведення публічних дискусій і залучення громадськості до формування політики пам'яті може знизити рівень політизації.

Меморіальні проекти, освітні програми та архівна діяльність потребують значних фінансових ресурсів, які в Україні часто обмежені через економічні труднощі та пріоритетність інших сфер, таких як оборона. Наприклад, у 2023 році бюджет УІНП становив лише 0,02% від державного бюджету, що обмежило реалізацію масштабних проектів, таких як створення нових меморіальних комплексів [20]. Брак фінансування також впливає на доступність архівів і якість освітніх матеріалів. Залучення міжнародних грантів, співпраця з діаспорою та використання краудфандингу для фінансування меморіальних ініціатив зможуть покращити ситуацію з фінансуванням. Крім того, держава може запровадити податкові пільги для організацій, які підтримують проекти національної пам'яті.

Російська пропаганда активно використовує історичні міфи для дестабілізації українського суспільства. Наприклад, наратив про «фашистську Україну» або заперечення Голодомору 1932-1933 років як геноциду є частиною інформаційної війни. За даними УІНП, у 2022 році було зафіксовано понад 500 випадків дезінформації щодо української історії в російських медіа [20]. Ці дії підривають довіру до політики національної пам'яті та ускладнюють її реалізацію. Розробка національної стратегії протидії дезінформації, яка включає створення спеціалізованих медіа-платформ, моніторинг інформаційного простору та міжнародна адвокація допоможуть у протистоянні в інформаційній війні. Співпраця з фактчекінговими організаціями, такими як StopFake, також може посилити ці зусилля.

Частина населення, особливо молодь, має обмежені знання про ключові історичні події через недостатню інтеграцію політики національної пам'яті в

освітню систему. Наприклад, за даними опитування Київського міжнародного інституту соціології у 2021 році, лише 35% школярів могли правильно описати причини та наслідки Голодомору 1932-1933 років [25]. Це створює ризик втрати історичної пам'яті в майбутніх поколіннях. Реформування шкільних програм із включенням інтерактивних методів навчання, таких як екскурсії до меморіальних комплексів, перегляд документальних фільмів і залучення свідків історії до уроків є одним із можливих варіантів вирішення цієї проблеми.

Різні регіони України мають власні історичні наративи, що ускладнює створення єдиної політики національної пам'яті. Наприклад, у західних регіонах акцент робиться на героїзації УПА, тоді як на сході та півдні більше уваги приділяється радянському спадку. Ці відмінності можуть призводити до конфліктів у сприйнятті політики пам'яті [24]. Проведення регіональних форумів і діалогів для узгодження історичних наративів, створення локальних меморіальних проєктів, які враховують специфіку регіонів, може сприяти консолідації населення й формуванню точок дотику в діалозі пам'яті.

Незважаючи на виклики, політика національної пам'яті в Україні має значний потенціал для розвитку. Основні перспективи включають цифровізацію пам'яті, поглиблення міжнародної співпраці, розширені освітні ініціативи, залучення громадянського суспільства. Створення цифрових архівів, інтерактивних платформ і онлайн-музеїв може значно розширити доступ до історичних знань. Наприклад, проєкт «Електронний архів визвольного руху», створений за підтримки УІНП, містить тисячі оцифрованих документів про боротьбу за незалежність [20].

Інтеграція політики національної пам'яті в шкільні та університетські програми, а також створення інтерактивних навчальних матеріалів може підвищити історичну свідомість молоді. Тоді як залучення громадських організацій, волонтерів і місцевих громад до меморіальних проєктів сприяє децентралізації політики пам'яті та її адаптації до місцевих потреб.

Публічне управління є незамінним інструментом формування політики національної пам'яті, забезпечуючи системний підхід до збереження історичної

спадщини, вшанування героїв і жертв, а також протидії історичним фальсифікаціям. В Україні цей процес реалізується через розвинену законодавчу базу, діяльність УІНП та співпрацю з громадськими організаціями. Міжнародний досвід Польщі та Німеччини демонструє ефективність комплексного підходу, який поєднує нормотворення, освіту, архівну діяльність і меморіальні заходи. Однак Україна стикається з серйозними викликами, такими як політизація пам'яті, недостатнє фінансування, інформаційні війни, низький рівень історичної свідомості та регіональні відмінності. Подолання цих проблем шляхом цифровізації, міжнародної співпраці, реформування освіти та залучення громадськості відкриває перспективи для вдосконалення політики національної пам'яті.

Отже, публічне управління виступає ключовим механізмом реалізації політики національної пам'яті в Україні, забезпечуючи її системність, координацію та ефективність через нормотворчу, координаційну, інформаційну, контрольну та мотиваційну функції. Розвинена законодавча база, діяльність Українського інституту національної пам'яті та поступова інтеграція європейського досвіду Польщі й Німеччини сприяють збереженню історичної правди, формуванню національної ідентичності та протидії фальсифікаціям. Водночас політика національної пам'яті стикається з суттєвими викликами – політизацією, обмеженим фінансуванням, російською інформаційною агресією, регіональними розбіжностями в історичній свідомості та недостатньою інтеграцією в освітній процес. Подолання цих проблем можливе завдяки цифровізації історичної спадщини, поглибленню міжнародної співпраці, реформуванню освіти та активнішому залученню громадянського суспільства. У підсумку, ефективна політика національної пам'яті через публічне управління не лише консолідує українське суспільство, а й зміцнює державну ідентичність в умовах сучасних геополітичних викликів, сприяючи переходу до європейської моделі пам'яті, орієнтованої на примирення, демократію та права людини.

РОЗДІЛ II

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Еволюція та ключові етапи державної політики національної пам'яті в Україні.

Державна політика національної пам'яті в Україні є важливим інструментом формування національної ідентичності, консолідації суспільства та протидії зовнішнім викликам. У контексті складної історії України, позначеної періодами бездержавності, колонізації та боротьби за незалежність, національна пам'ять стала основою для відновлення історичної справедливості та зміцнення державності.

Державна політика національної пам'яті – це комплекс заходів, спрямованих на збереження, актуалізацію та популяризацію історичних подій, символів і постатей, що формують національну ідентичність. Вона охоплює законодавчі ініціативи, освітні програми, меморіальні практики та культурні проекти, які спрямовані на підтримку колективної пам'яті. В Україні ця політика має особливе значення через необхідність подолання наслідків радянської пропаганди, відновлення правди про травматичні події (Голодомор, репресії, визвольна боротьба) та протидію зовнішнім наративам, зокрема російським, які спотворюють українську історію [26].

Сутність політики полягає у створенні спільного історичного наративу, який об'єднує суспільство, сприяє легітимізації влади та формує ціннісні орієнтири. Вона є динамічною, адаптуючись до соціально-політичних змін, і залежить від діяльності державних інституцій, громадських організацій та медіа. Політика національної пам'яті в Україні також виконує захисну функцію, протидіючи спробам дестабілізації через маніпуляції історичними фактами, особливо в умовах гібридної війни [27].

Еволюція політики національної пам'яті в Україні поділяється на кілька ключових етапів, кожен з яких відображає політичні, соціальні та зовнішні чинники, що впливали на її формування. Нижче розглядаємо основні періоди та їх особливості.

Початковий етап – формування основ політики 1991-2004 рр.

Здобуття незалежності України у 1991 році стало переломним моментом, що ознаменував початок формування державної політики національної пам'яті. Цей період характеризувався складним переходом від радянської системи до створення власного історичного наративу в умовах постколоніального спадку, економічної кризи та політичної нестабільності. Політика пам'яті на цьому етапі була фрагментарною, зосередженою на відновленні національних символів, популяризації козацької спадщини та поступовому введенні тем української історії в освіту. Проте брак системного підходу, вплив радянських наративів і регіональні розбіжності ускладнювали розвиток політики. Нижче детально розглядаємо ключові аспекти цього етапу.

Одним із перших кроків новоствореної держави було відновлення національних символів, які мали уособлювати історичну тяглість і суверенітет України. Цей процес був спрямований на легітимізацію нової влади та формування національної ідентичності після десятиліть радянської ідеології, яка применшувала українську державницьку традицію.

У 1992 році Верховна Рада України затвердила тризуб як малий державний герб (Постанова Верховної Ради України «Про державний герб України» № 2137-ХІІ від 19 лютого 1992 року) [64], що символізував зв'язок із Київською Руссю та Українською Народною Республікою. Синьо-жовтий прапор, як символ боротьби за незалежність протягом всього ХХ століття, офіційно затверджено як державний символ Постановою Верховної Ради України «Про державний прапор України» № 2067-ХІІ від 28 січня 1992 року [65]. Гімн «Ще не вмерла Україна» (музика Михайла Вербицького, слова Павла Чубинського) було затверджено як державний гімн у 2003 році Законом

України «Про державний гімн України» № 602-IV від 6 березня 2003 року [66], хоча він використовувався неофіційно з 1991 року.

Козацька доба стала центральним елементом політики пам'яті на цьому етапі, оскільки вона асоціювалася з боротьбою за свободу та державницькими традиціями. Популяризація козацької спадщини мала на меті відновити історичну гордість і зміцнити національну свідомість. З цією метою у 1995 році відзначено 500-річчя Запорізької Січі, що супроводжувалося фестивалями, реконструкціями та встановленням пам'ятника гетьману Богдану Хмельницькому в Черкасах. Також до заходів належить вшанування Івана Мазепи через меморіальні заходи, зокрема відкриття пам'ятника у Полтаві (2003) та святкування 300-річчя його гетьманства у 1999 році, популяризація козацької культури через фестивалі, такі як «Козацька слава» на острові Хортиця, де проводилися театралізовані реконструкції козацьких битв (Указ Президента України № 879/1995 «Про відзначення 500-річчя Запорізької Січі» [67] та Постанова Кабінету Міністрів України № 1050/1999 «Про заходи щодо вшанування гетьмана Івана Мазепи» [68] регулювали організацію комеморативних заходів і фінансування реставраційних робіт).

Освітня сфера стала ключовим напрямом політики пам'яті, спрямованим на формування історичної свідомості молодого покоління. Проте цей процес був ускладнений через збереження радянських підручників і брак єдиного підходу до викладання історії.

Одним із перших заходів було включення до шкільних програм тем про Київську Русь, козацьку добу та Українську Народну Республіку (1917-1921), хоча ці теми часто подавалися поверхнево через вплив радянських наративів. Важливе значення мало видання перших українських підручників з історії, наприклад, «Історія України» Ореста Субтельного (1991), який використовувався у вищих навчальних закладах і пропонував альтернативний погляд на українську історію. Наказ Міністерства освіти України № 128/1992 «Про затвердження навчальних програм з історії України» [69] встановив основи для викладання української історії, хоча значна частина програм

зберігала радянські акценти. Указ Президента України № 347/1996 «Про заходи щодо розвитку освіти в Україні» [70] підтримував оновлення навчальних матеріалів.

Меморіальні ініціативи на цьому етапі були обмеженими через брак фінансування та політичної волі, але окремі проекти все ж реалізовувалися, зокрема в регіонах із сильною національною свідомістю. Показово, що саме в даний період була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України № 718 «Про вшанування пам'яті жертв Голодомору» від 10 вересня 1993 року [71]. Постанова передбачала створення пам'ятних знаків, а Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року № 1805-III [40] регулював збереження історичних об'єктів.

Політика пам'яті на цьому етапі зіткнулася з регіональними розбіжностями, оскільки Західна Україна активно підтримувала національні наративи, тоді як східні та південні регіони зберігали прихильність до радянських історичних міфів. Громадські організації відігравали важливу роль у просуванні політики пам'яті, компенсуючи брак державної ініціативи. Особливо роль і сфера діяльності громадських організацій розширилась після прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку науково-просвітницької діяльності громадських організацій на період до 2004 року», прийнятої 13 грудня 2004 року.

У Західній Україні громадські організації, такі як «Меморіал» і «Просвіта», проводили заходи зі вшанування жертв Голодомору та репресій, зокрема встановлення хрестів і меморіальних таблиць. У східних регіонах, таких як Донецьк і Харків, домінували радянські наративи, що прославляли «Велику Вітчизняну війну», а заходи з національної пам'яті були обмеженими. На Полтавщині були започатковані традиції проведення фестивалів української культури, наприклад, «Сорочинський ярмарок», які популяризували народні традиції та історичну спадщину [72].

Цей період характеризувався низкою викликів, які гальмували розвиток політики національної пам'яті, такі як **радянська спадщина**: (багато підручників, пам'ятників і суспільних уявлень зберігали радянські інтерпретації історії, що применшували значення українських визвольних рухів), економічна криза (брак фінансування обмежував створення меморіальних об'єктів і підтримку досліджень), політична нестабільність (часті зміни урядів і брак політичної волі ускладнювали системний підхід до політики пам'яті), регіональні розбіжності (відсутність єдиного історичного наративу призводила до конфліктів між регіонами, особливо щодо оцінки Голодомору та діяльності ОУН-УПА)

Від «Помаранчевої революції» до «Революції гідності».

Помаранчева революція 2004 року стала поворотним моментом у розвитку державної політики національної пам'яті, оскільки вона активізувала суспільний запит на національну ідентичність і історичну правду. За президентства Віктора Ющенка (2005-2010) політика пам'яті набула системного характеру, зосередившись на відновленні історичної справедливості щодо трагічних подій, таких як Голодомор-геноцид 1932-1933 років, політичні репресії та боротьба за незалежність. Цей період характеризувався інституційними реформами, законодавчими ініціативами, меморіальними проєктами та міжнародною адвокацією, однак із приходом до влади Віктора Януковича (2010-2014) політика зазнала регресу через повернення до проросійських наративів.

Одним із центральних досягнень цього періоду стало офіційне визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом українського народу, що стало важливим кроком у відновленні історичної правди та протидії радянським наративам, які применшували масштаби трагедії. У 2006 році Верховна Рада ухвалила Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», який визнав Голодомор геноцидом і закликав до його вшанування через меморіальні заходи та міжнародне визнання [29]. Цей закон став основою для широкої кампанії з популяризації знань про Голодомор як штучно організовану

трагедію, спрямовану на знищення української нації. До заходів з популяризації належали, зокрема акція «Запали свічку», коли українці запалюють свічки на підвіконнях як символ вшанування жертв, міжнародна адвокація, яка призвела до визнання Голодомору геноцидом такими країнами, як Канада (2008), Польща (2006) і США (2006 у кількох штатах) [32], публікація документів і свідчень, зібраних у рамках проєкту «Національна книга пам'яті жертв Голодомору», яка включала спогади очевидців і архівні матеріали. Закон України № 376-V від 28 листопада 2006 року «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» [4] та Указ Президента України № 250/2007 «Про заходи у зв'язку з 75-ю річницею Голодомору 1932-1933 років в Україні» [34], зобов'язали органи влади проводити меморіальні заходи та сприяти дослідженню Голодомору.

У 2006 році було створено Український інститут національної пам'яті (УІНП) відповідно до Указу Президента України № 937/2006, що стало ключовим кроком у формалізації політики пам'яті [33]. УІНП отримав завдання координувати дослідження, меморіальні заходи та просвітницькі кампанії, спрямовані на відновлення історичної правди. Інститут став платформою для співпраці між державними органами, науковцями та громадськими організаціями, що сприяло систематизації політики пам'яті. Інститут займається організацією виставок, таких як «Голодомор: геноцид українського народу» (2007–2008), які проводяться в Україні та за кордоном, публікацією наукових збірників і документів, зокрема серії «Розсекречені архіви», що містили матеріали про репресії та Голодомор, координацією регіональних ініціатив, наприклад, встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору в містах і селах України [35].

Цей період (2000-ті – початок 2010-х років) характеризувався інтенсивним розвитком меморіалізації Голодомору 1932-1933 років як ключового елемента політики національної пам'яті в незалежній Україні. Активне створення меморіальних об'єктів не лише фіксувало трагічні сторінки національної історії, а й виконувало важливу функцію суспільної консолідації, сприяючи формуванню спільного історичного наративу, подоланню

пострадянських травм та утвердженню національної ідентичності в умовах переходу до демократичного суспільства.

Найвизначнішим проектом цього періоду стало відкриття першої черги Національного музею «Меморіал жертв Голодомору» (нині – Національний музей Голодомору-геноциду) в Києві 22 листопада 2008 року, приурочене до 75-х роковин трагедії. Центральним елементом комплексу є меморіальний знак «Свіча Пам'яті» – архітектурна домінанта, спроектована Анатолієм Гайдамакою та авторським колективом, яка символізує незгасиму пам'ять про мільйони жертв геноциду. Цей об'єкт став не лише місцем скорботи та вшанування, а й потужним символом національного єднання, інтегруючи елементи меморіальної архітектури (алея «Чорних дощок» з назвами постраждалих сіл, Зала пам'яті) з освітньою та дослідницькою функціями.

Оцінюючи значення цього проекту, слід зазначити, що його реалізація відбулася на тлі законодавчого визнання Голодомору геноцидом українського народу (Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 року № 376-V), що створило правові передумови для системної меморіалізації. Меморіал виконує багатогранну роль: по-перше, сприяє катарсису суспільної травми через ритуали вшанування (наприклад, щорічна акція «Запали свічку»); по-друге, протидіє історичним фальсифікаціям шляхом документування та популяризації свідчень; по-третє, інтегрується в європейський контекст політики пам'яті, подібно до меморіалів Голокосту, акцентуючи на правах людини та запобіганні геноцидам. Водночас обмежене фінансування та політичні дискусії навколо інтерпретації подій свідчать про виклики в повній реалізації потенціалу таких об'єктів як інструментів консолідації.

Нормативно-правова база цього періоду включала низку актів, спрямованих на увічнення пам'яті жертв. Зокрема, план заходів на 2007-2008 роки у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору, затверджений Кабінетом Міністрів України, передбачав будівництво меморіальних об'єктів та організацію просвітницьких ініціатив. Розпорядження Кабінету Міністрів

України від 23 липня 2008 року № 1094-р та від 10 вересня 2008 року № 1248-р безпосередньо регулювали питання будівництва Меморіального комплексу в Києві, забезпечуючи координацію державних ресурсів для реалізації проекту. Ці документи ілюструють перехід від декларативних заяв до практичної імплементації політики національної пам'яті через публічне управління.

Період президентства Віктора Ющенка (2005-2010 роки) характеризувався активними зусиллями щодо офіційної реабілітації діячів українського визвольного руху ХХ століття, зокрема Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА). Ці ініціативи спрямовувалися на інтеграцію їхньої спадщини в національний історичний наратив, сприяючи декомунізації та утвердженню антиколоніальної інтерпретації історії. Водночас вони викликали значні суспільні дискусії та поляризацію, оскільки сприйняття цих постатей залишалося неоднозначним у різних регіонах України та в міжнародній спільноті через радянські стереотипи та геополітичні контексти.

Кульмінацією стало присвоєння 20 січня 2010 року звання Героя України Степану Бандері Указом Президента України № 46/2010, що викликало ентузіазм на Західній Україні, але протести на сході та півдні країни, а також критику з боку Росії та деяких європейських політиків [57]. Звання було скасовано у 2011 році рішенням Вищого адміністративного суду України на підставі формальних підстав (відсутність громадянства незалежної України). Аналітично цей крок ілюструє спробу радикальної ревізії історичної пам'яті, яка, однак, не досягла повної консолідації суспільства через регіональні розбіжності та політичну інструменталізацію.

Проведено низку просвітницьких заходів, зокрема виставку УІНП «УПА: історія нескорених» (2007-2008 роки), яка популяризувала архівні матеріали та свідчення. Нормативно-правова база включала Указ Президента України № 965/2007 «Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті» [58], що створював основу для системного вшанування, та згадане

присвоєння звання Бандері [57]. Ці акти демонструють перехід до афірмативної політики пам'яті, орієнтованої на національно-визвольний наратив.

Освітні та культурні проекти відігравали ключову роль у популяризації політики національної пам'яті, особливо серед молоді, сприяючи інтеграції тем Голодомору та політичних репресій у суспільну свідомість. У цей період відбулося оновлення шкільних програм з історії України, зокрема підручників для 10-11 класів (2007–2008 роки), з акцентом на трагічні сторінки ХХ століття на основі Наказу Міністерства освіти і науки України № 855/2008 «Про затвердження навчальних програм з історії України» [59] Указ Президента України № 432/2009 «Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору» [60] заклав нормативну основу роботи над документальним фільмом «Голодомор. Україна, ХХ століття: Технологія геноциду» (2008, режисер Віктор Дерюгін), який на основі архівних матеріалів та свідчень розкривав механізми геноциду, сприяючи його міжнародному визнанню. Організовано виставки, такі як «Розстріляне відродження» (2009), присвячена репресованим діячам української культури 1920-1930-х років, та наукові конференції, наприклад, «Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації» (2008) під егідою УІНП.

Ці ініціативи сприяли катарсису суспільної травми та протидії радянським міфам, але обмежувалися ресурсно та стикалися з опором проросійських сил.

З приходом до влади Віктора Януковича (2010 рік) політика національної пам'яті зазнала значного регресу, характеризувався поверненням до проросійських наративів та послабленням антикомуністичного вектора. Акцент змістився на радянські історичні міфи, зокрема прославлення «Великої Вітчизняної війни», що суперечило попереднім зусиллям декомунізації та реабілітації визвольного руху. Указ Президента України № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [61] скоротив фінансування УІНП, а Постанова Кабінету Міністрів України № 138/2011 «Про внесення змін до Положення про УІНП» [62], обмежила його повноваження.

Також було призупинено проекти з архівних досліджень і меморіальних заходів; відновлено радянську символіку в офіційних заходах, зокрема термін «Велика Вітчизняна війна» у святкуваннях 9 травня; скасовано укази про звання Героїв України Степану Бандері та Роману Шухевичу, що спровокувало протести на Західній Україні. Цей період ілюструє цинічний прагматизм історичної політики, орієнтованої на геополітичне зближення з Росією.

Політика національної пам'яті у 2004-2013 роках стикалася з глибокими регіональними розбіжностями: Західна Україна активно підтримувала вшанування ОУН-УПА, тоді як східні та південні регіони зберігали прихильність до радянських наративів, що ускладнювало формування єдиного національного дискурсу. УІНП та громадські організації намагалися подолати ці розбіжності через просвітницькі кампанії: на Західній Україні проводилися фестивалі козацької та повстанської спадщини (наприклад, фестиваль у Івано-Франківську); на сході (Харків, Донецьк) – лекції та виставки про Голодомор для деконструкції радянських міфів. Громадські організації, як-от «Просвіта», організовували семінари для вчителів історії.

Однак, ці зусилля мали обмежений успіх через політизацію та брак ресурсів, але заклали основу для майбутньої консолідації.

Революція Гідності та декомунізація і їх вплив на сучасну політику пам'яті.

Період після Революції Гідності (2013-2014 роки) та початку відкритої російської агресії проти України, зокрема анексії Криму й гібридної війни на Донбасі, ознаменувався фундаментальною трансформацією політики національної пам'яті. Вона еволюціонувала від переважно просвітницького та меморіального інструменту до стратегічного компонента національної безпеки, спрямованого на консолідацію суспільства, протидію інформаційній агресії та формування стійкої національної ідентичності в умовах екзистенційної загрози. Російська Федерація активно інструменталізувала історичні міфи від заперечення Голодомору до наративів про «єдність народів» та «фашизм в Україні» для легітимації агресії та дестабілізації внутрішньої єдності

України [27]. У відповідь українська політика пам'яті набула характеру активної деколонізації символічного простору, сприяючи переходу до антиімперського наративу та інтеграції в європейський контекст осмислення тоталітарного минулого.

Центральним елементом цього етапу стала декомунізація, яка виконувала функцію системного очищення публічного простору від тоталітарної спадщини та утвердження української суб'єктності. У квітні 2015 року Верховна Рада України ухвалила пакет із чотирьох законів, що створили комплексну нормативно-правову основу для переосмислення радянського минулого. Аналітично цей пакет ілюструє ефективне поєднання нормотворчої та контрольної функцій публічного управління: закони не лише декларували засудження тоталітарних режимів, а й встановлювали чіткі механізми імплементації, моніторингу та санкцій, забезпечуючи системність процесу, який раніше обмежувався декларативними ініціативами. Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» № 317-VIII [31] заборонив пропаганду тоталітарних ідеологій, передбачивши демонтаж символіки та кримінальну відповідальність за її поширення, що безпосередньо сприяло масовому «ленінопаду» та перейменуванню топонімів, демонструючи перехід до примусового очищення простору. Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» № 314-VIII [43] легітимізував реабілітацію учасників національно-визвольних рухів, інтегруючи ОУН і УПА в офіційний наратив і створюючи правові підстави для їхнього вшанування. Закон «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» № 315-VIII [37] переорієнтував комеморацію на європейську модель примирення та пам'яті жертв, виключаючи мілітаристські радянські інтерпретації та сприяючи уникненню релятивізації злочинів. Нарешті, Закон «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» № 316-VIII [44] забезпечив відкритість документів СБУ, стимулюючи наукові

дослідження та суспільний діалог, що стало ключовим для протидії фальсифікаціям. Доповнювали цю базу підзаконні акти, такі як Указ Президента України № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» [45], який інтегрував декомунізацію в освітній процес, та Постанова Кабінету Міністрів України № 869/2015 «Про затвердження Порядку демонтажу пам'ятників, пов'язаних із комуністичним режимом» [46], що забезпечила практичну координацію на місцевому рівні. Слід зазначити масштабні результати реалізації цих всіх заходів: до 2020 року перейменовано понад 50 тисяч топонімів і 987 населених пунктів (зокрема Дніпропетровськ на Дніпро, Кіровоград на Кропивницький), демонтовано близько 2500 пам'ятників радянської епохи [32]. Цей процес не лише деколонізував простір, а й сприяв суспільному катарсису, хоча стикався з локальним опором у регіонах із сильним радянським спадком.

Після 2014 року держава значно посилила вшанування учасників визвольного руху ХХ століття та героїв сучасної російсько-української війни, створюючи тяглість національного нарративу від козацької доби до сьогодення. Запровадження Дня захисників і захисниць України 14 жовтня (збігається з Покровою та Днем козацтва) символізувало цю лінію [47], а реабілітація діячів ОУН-УПА супроводжувалася встановленням меморіалів у Західній Україні, тоді як вшанування учасників АТО/ООС знайшло втілення в Стіні пам'яті на Михайлівській площі в Києві та щорічних заходах до Дня Героїв (23 травня). Український інститут національної пам'яті активно координував ці процеси через кампанії, такі як «Україна: боротьба за свободу», які спростовували російські нарративи про Другу світову війну та підкреслювали антиколоніальний характер визвольних змагань, залучаючи виставки, публікації та медіа-ресурси для широкої аудиторії.

Міжнародна адвокація набула стратегічного значення як інструмент протидії російській пропаганді. Кампанії УІНП та МЗС України, зокрема багаторічна ініціатива з просування визнання Голодомору геноцидом, призвели до його легітимації понад 20 країнами (станом на 2025 рік), включно з

ключовими партнерами, через міжнародні виставки та дипломатичні звернення [32]. УІНП організував виставки на кшталт «Голодомор: геноцид 1932–1933» у Європарламенті (2018) та участь в сесіях ООН, що посилювало глобальну солідарність.

Культурні та освітні ініціативи стали потужним механізмом популяризації, залучаючи молодь через відкриття другої черги Національного музею Голодомору-геноциду, створення Музею Революції Гідності, документальні фільми («Зима у вогні», 2015; «Кіборги», 2017), оновлення підручників та цифрові проєкти на кшталт електронного архіву визвольного руху (avr.org.ua) й «Архіву усної історії» УІНП, який документував свідчення очевидців. УІНП також ініціював просвітницькі кампанії для регіонального подолання розбіжностей, проводячи лекції та виставки про Голодомор на Сході.

Російська агресія інтегрувала політику пам'яті в стратегію національної безпеки: кампанії УІНП спростовували російські наративи, меморіальні заходи вшановували сучасні жертви, наприклад, загиблих у Дебальцевому (2015). Нарешті, врахування регіональних особливостей через просвітницькі кампанії на Сході, локальні меморіали (наприклад, у Маріуполі, 2017) та співпрацю з громадськими організаціями («Пласт», «Просвіта») сприяло подоланню розбіжностей. Цей етап демонструє зрілість публічного управління політикою пам'яті як інструменту стійкості держави, де УІНП виступав ключовим координатором, забезпечуючи синергію законодавства, кампаній та суспільної мобілізації.

Компоненти державної політики національної пам'яті в Україні відображають її комплексний характер і включають:

Інституційні компоненти: УІНП, Міністерство культури, регіональні адміністрації та громадські організації координують політику пам'яті. УІНП відіграє центральну роль, розробляючи стратегії, проводячи дослідження та забезпечуючи доступ до архівів [30].

Законодавчі компоненти: Закони про декомунізацію, визнання Голодомору, реабілітацію жертв репресій створюють правову основу для комеморації та захисту історичної правди. Вони також регулюють символіку та топоніміку [31].

Меморіальні компоненти: Пам'ятники, меморіали, музеї та дні пам'яті (День пам'яті жертв Голодомору, День Соборності) є матеріальними носіями пам'яті, що сприяють консолідації суспільства [32].

Освітні та культурні компоненти: Шкільні програми, наукові конференції, фільми, книги та цифрові платформи формують історичну свідомість молодого покоління. Наприклад, проєкт «Жива історія» популяризує реконструкцію історичних подій [28].

Ці компоненти взаємодіють, створюючи цілісну систему, яка адаптується до викликів часу, зокрема російської агресії, що актуалізує потребу в захисті національного нарративу.

Отже, державна політика національної пам'яті в Україні пройшла значну еволюцію від фрагментарних ініціатив у 1990-х до системного підходу після 2014 року. Ключові етапи – початкове формування, активізація після Помаранчевої революції та декомунізація після Революції Гідності – відображають трансформацію України від пострадянської держави до суб'єкта з чіткою національною ідентичністю. У сучасних умовах, позначених війною, ця політика стала інструментом не лише консолідації, але й національної безпеки. Як зазначається, «ефективна політика пам'яті має поєднувати історичну правду з інклюзивністю, уникаючи маніпуляцій і сприяючи єдності суспільства» [26]. Подальший розвиток політики потребує збалансованого підходу, який враховує регіональні особливості та міжнародний контекст, щоб забезпечити стійкість і єдність нації.

2.2. Інституційно-правове забезпечення управління національною пам'яттю.

Управління національною пам'яттю є складним і багатограним процесом, що поєднує історичні, політичні, соціальні та правові аспекти, спрямовані на формування колективного сприйняття минулого як основи для сучасної ідентичності та майбутнього розвитку суспільства. Національна пам'ять, як колективний досвід, включає не лише спогади про ключові події – війни, репресії, боротьбу за незалежність, – але й механізми їх інтерпретації, увічнення та трансляції через покоління [74]. У сучасному світі, особливо в країнах, що пережили тоталітарні режими чи колоніалізм, держава активно втручається в цей процес через спеціалізовані інституції та нормативно-правові акти, аби забезпечити єдність суспільства, запобігти конфліктам і протистояти зовнішнім впливам, таким як гібридні загрози чи інформаційна війна [75].

Політика пам'яті визначається як сукупність механізмів, процедур та форм взаємодії суб'єктів політичного процесу, спрямованих на управління колективною пам'яттю, з метою досягнення соціальної згуртованості та легітимації влади [76]. У контексті України, де збройна агресія Росії з 2014 року, а особливо повномасштабне вторгнення 2022 року, актуалізували питання національної ідентичності та історичної правди, інституційно-правове забезпечення стає не просто інструментом культурної політики, а елементом національної безпеки [77]. Воно сприяє трансформації індивідуальних спогадів у колективні наративи, що протистоять пропаганді та фальсифікаціям історії. Наприклад, під час війни політика пам'яті інтегрується з процесами документування воєнних злочинів, меморіалізації жертв та освітніми ініціативами, спрямованими на виховання патріотизму [78].

Теорія політики пам'яті бере свій початок з класичних робіт Моріса Гальбвакса, який у 1920-1930-х роках ввів поняття «колективної пам'яті» як соціально конструйованого феномену, що залежить від групових рамок і інституційних впливів. За Гальбваксом, пам'ять не є статичною, а формується через соціальні взаємодії, де держава відіграє роль у створенні «місць пам'яті»

(lieux de mémoire), таких як музеї, пам'ятники чи архіви [79]. Сучасні дослідники, такі як Марія Мельксоо, розвинули цю ідею, вводячи термін «мнемонічна безпека» для опису ролі законів про пам'ять у пострадянському контексті як елементу історичної та безпекової політики, де пам'ять стає інструментом протидії зовнішнім загрозам [80]. Національна пам'ять тут розуміється як узагальнений історичний досвід порушень прав людини під час конфліктів, що розкриває соціальну напругу та слугує основою для перехідного правосуддя, включаючи репарації, комісії правди та освітні програми [81].

Політика пам'яті визначається як складова системної та послідовної державної політики у формуванні історичної та національної пам'яті, а також як простір для створення нових політичних відносин на основі інтерпретації та репрезентації минулого суспільства [76]. Це комплекс взаємодій суб'єктів, спрямований на підтримку або перегляд елементів суспільної пам'яті, а також набір концептуально та юридично регульованих принципів, методів і конкретних державних та соціально-політичних заходів, що використовують інформацію про історичне минуле для державотворення та соціокультурного відтворення політичної нації [82]. Сутність політики пам'яті полягає в наборі механізмів, процедур і форм взаємодії суб'єктів політичного процесу, спрямованих на управління колективною пам'яттю через конструювання/підсилення, деконструювання/видалення або актуалізацію/повернення цілісної моделі пам'яті чи її компонентів для формування або коригування суспільної свідомості [76].

Ключові компоненти політики пам'яті включають структурні елементи (характер, специфіка, функції, суб'єкти, об'єкти, цілі, завдання та форми реалізації), функції (актуалізація, дидактична, інтегративна, компромісна, консонансна, легітимізуюча, мобілізуюча, ідентифікаційна, мотиваційна, орієнтуюча, регулятивна, стабілізуюча та уніфікуюча) та суб'єкти (інституціоналізовані, як Міністерство освіти і науки, Міністерство культури, УІНП, та неінституціоналізовані, як соціальні рухи, громадські діячі) [83]. Об'єкти охоплюють суспільство в цілому або конкретні групи (соціальні,

етнічні, територіальні, мовні), з цілями, такими як формування національної ідентичності, уніфікація моделей пам'яті та подолання конфліктних інтерпретацій [84]. Завдання поділяються на соціальні пріоритети (формування ідентичності, подолання конфліктів) та політичний маркетинг (здобуття влади, дискредитація опонентів) [76].

Процедури реалізації політики пам'яті передбачають ресурси (примусові, як нормативно-правова база та люстраційні структури; економічні, як фінансування меморіальних проєктів; інформаційні, як експертні знання та моніторинг), етапи (актуалізація образів минулого, коригування моделей пам'яті, якісна трансформація або введення нових моделей, формування нових ідентичностей та їх використання для суспільних завдань) та механізми (прийняття законів, розробка освітніх програм, збереження/створення меморіальних місць, формування пантеонів історичних діячів, введення календаря історичних свят, встановлення колективних традицій/ритуалів та підкреслення авторитету історичної інформації) [82]. Етапи узгодження офіційного та неофіційного рівнів пам'яті включають артикуляцію політичних інтересів, формулювання офіційної пам'яті (*grand narrative*), моніторинг неофіційної пам'яті, пошук ефективних механізмів управління, пілотування, масове впровадження, моніторинг результатів та оцінку щодо початкових інтересів [84].

Принципи політики пам'яті повинні узгоджуватися з завданнями суспільного розвитку, забезпечувати узгодженість серед політичних суб'єктів, враховувати колективну свідомість та неофіційну пам'ять, уникати суперечностей з історичною наукою, виключати імперативність та фізичне насильство, а також використовувати когнітивні процеси пам'яті [81]. Політика повинна ґрунтуватися на рівності та протидії всім формам дискримінації в моделях пам'яті, враховуючи етнічну, політичну, ідеологічну та релігійну різноманітність [85].

Моделі політики пам'яті відрізняються: європейська модель фокусується на європейській інтеграції та ідентичності, з інструментами конструювання

спільної ідентичності в ЄС, формами спокути, змістом, що підкреслює трагедію, та толерантністю на основі діалогу (ключові події: Друга світова війна, Голокост; символи: падіння Берлінської стіни; включає денаціоналізацію та люстрацію, визнання кількох офіційних мов, взаємне публічне визнання помилок) [86]. Російська модель спрямована на геополітичний проект «руського мира» та радянську ідентичність, з реконструкцією ідентичності в межах колишнього СРСР, глорифікацією, героїчним змістом та конфронтаційною толерантністю (ключові події: Велика Вітчизняна війна; символи: георгіївська стрічка; відсутність люстрації, просування російської як *lingua franca*) [78]. В Україні політика пам'яті еволюціонувала від відновлення культурної спадщини в 1990-х до комплексної декомунізації після 2014 року, інтегруючись з перехідним правосуддям [76]. Міжнародні принципи, такі як «Principles on Public Policies on Memory in the Americas» Організації Американських Держав (ОАД), наголошують на участі жертв, прозорості, міждисциплінарному підході та інтеграції з правами людини, пропонуючи рамки для створення архівів, пам'ятних місць та освітніх ініціатив [81].

Інституційне забезпечення є основою реалізації політики пам'яті, оскільки воно передбачає створення спеціалізованих органів, відповідальних за координацію, дослідження, освітню роботу та практичне втілення стратегій [87]. В Україні ключовою установою в цій сфері є Український інститут національної пам'яті (УІНП), створений у 2006 році як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, підпорядкований Кабінету Міністрів України через Міністра культури та стратегічних комунікацій [88]. Діяльність УІНП спрямована на відновлення та збереження національної пам'яті, посилення суспільної уваги до історії, вивчення боротьби за незалежність у ХХ столітті, увічнення пам'яті жертв голодоморів, політичних репресій та воєнних злочинів. Інститут функціонує як координатор між державними органами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами, забезпечуючи системний підхід до політики пам'яті.

Детальний аналіз діяльності УІНП за період 2024-2025 років свідчить про її багатогранність. По-перше, у науковому та освітньому напрямку Інститут розробляє та поширює інформаційні матеріали, спрямовані на підвищення історичної обізнаності суспільства. Наприклад, до Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (8 травня 2025 року) УІНП підготував тематичні матеріали, включаючи інтерактивні постери, відео, виставки та брошури, що висвітлюють роль українців у війні та наслідки тоталітарних режимів [89]. Аналогічно, до Дня Конституції України (28 червня 2025 року), Дня Державного Прапора та Дня Незалежності (23-24 серпня 2025 року) Інститут надав безкоштовні матеріали для державних органів, освітніх установ та НГО, акцентуючи на символах державності та боротьбі за незалежність [90]. Крім того, УІНП веде проекти з усної історії, такі як «Maidan: Oral History», де збираються свідчення учасників Революції Гідності, та відновлює збір даних про жертв Голодомору 1932-1933 років, аби увічнити їхню пам'ять [91].

По-друге, архівна та дослідницька робота є центральною для УІНП. Інститут керує Архівом національної пам'яті, що забезпечує відкритий доступ до документів репресивних органів радянського періоду, сприяючи науковим дослідженням та громадському доступу до правди [88]. У 2024 році УІНП відновив збір інформації про благодійників, що рятували людей під час голоду, та оприлюднив 10 принципів меморіалізації війни, спрямованих на створення меморіалів, архівів та ритуалів для увічнення пам'яті про жертви російської агресії [90]. Це включає міждисциплінарні дослідження, конференції та публікації, що інтегрують пам'ять з сучасними викликами, такими як подолання наслідків Чорнобильської катастрофи чи радянських репресій [92].

По-третє, УІНП координує процеси декомунізації та деросіянізації, започатковані в 2015 році, але посилені під час війни. Інститут контролює перейменування топонімів, демонтаж пам'ятників тоталітарним діячам та дотримання законів про заборону пропаганди [93]. У 2024-2025 роках це включало консультації з громадськістю щодо формування політики пам'яті, де обговорювалися проблеми, шляхи розв'язання та проекти нормативних

актів [90]. Під час збройного конфлікту УІНП бере активну участь у документуванні воєнних злочинів, систематизації інформації про загиблих та створенні меморіалів, що сприяє національній єдності [78].

По-четверте, міжнародна співпраця та просвіта є важливим аспектом. УІНП організовує конференції з подолання тоталітарного спадку, співпрацює з європейськими інституціями та надає матеріали для освітніх закладів, наприклад, рекомендуючи теми першого уроку в школах 2024/2025 навчального року – «Перемагає той, хто пам'ятає», присвячену вшануванню захисників України [85]. Фінансування Інституту в 2025 році передбачено на рівні майже 70 млн грн, з планами на збільшення для посилення діяльності [90].

Окрім УІНП, в Україні функціонує низка інших інституцій, що сприяють збереженню національної пам'яті. Національний музей Голодомору-геноциду, створений у 2008 році, є ключовим центром меморіалізації Голодомору 1932-1933 років як геноциду українського народу. Його діяльність включає збір свідчень, архівних матеріалів, організацію виставок та освітніх програм, що охоплюють понад 100 тисяч відвідувачів щорічно [94]. Аналіз показує, що музей не лише зберігає пам'ять про жертви (понад 4 млн загиблих), але й сприяє міжнародному визнанню Голодомору, як у резолюціях ООН та Європарламенту, посилюючи національну ідентичність і протидію російській пропаганді, що заперечує геноцид [95].

Музей Революції Гідності (Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Майдану), заснований у 2015 році, фокусується на подіях Євромайдану 2013-2014 років. Інституція збирає артефакти, усні історії (проект «Maidan: Oral History»), організовує виставки та освітні заходи, такі як «День пам'яті Героїв Небесної Сотні» [96]. Аналіз діяльності свідчить про його роль у формуванні наративу про боротьбу за демократію, з акцентом на героїзм і жертви (понад 100 загиблих), що сприяє консолідації суспільства та інтеграції пам'яті про Революцію в шкільні програми, посилюючи громадянську ідентичність [97].

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ) зберігає документи репресивних органів (КДБ, НКВС), забезпечуючи доступ до архівів для дослідників і жертв репресій. З 2015 року, після закону про доступ до архівів, архів опрацював мільйони документів, сприяючи реабілітації жертв (понад 100 тисяч справ) [98]. Ця інституція є критичною для перехідного правосуддя, дозволяючи суспільству протистояти фальсифікаціям історії та відновлювати правду про сталінські репресії, Голокост і дисидентський рух, що посилює національну безпеку через прозорість [99].

Биківнянський національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» увічнює пам'ять жертв сталінських репресій 1937-1941 років (понад 100 тисяч похованих). Діяльність включає екскурсії, наукові конференції та співпрацю з УІНП [100]. Така меморіалізація сприяє суспільному примиренню та освіті про тоталітарні злочини, формуючи антиавторитарну свідомість [101].

Меморіальний комплекс «Бабин Яр» (з 2021 року – Національний історичний меморіальний заповідник «Бабин Яр») присвячений жертвам Голокосту (понад 33 тисячі євреїв у 1941 році) та іншим злочинам нацизму. Інституція організовує освітні програми, виставки та міжнародні конференції [102]. Комплекс є тестом для української політики пам'яті, сприяючи толерантності, інтеграції єврейської історії в національний наратив та протидії антисемітизму, з впливом на європейську інтеграцію [103].

Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» в Батурині відновлює спадщину гетьманів (Мазепа, Орлик), з реконструкцією фортеці та музеями [104]. Діяльність комплексу свідчить про успішну ревіталізацію як національний проект, що створює робочі місця, розвиває туризм і синтезує етос нації, посилюючи ідентичність [105].

На міжнародному рівні подібні інституції, як Інститут національної пам'яті в Польщі, фокусуються на архівній роботі та освіті, сприяючи «мнемонічній безпеці» в регіоні [106]. У Європі інституції інтегрують пам'ять з політикою безпеки, створюючи мережі для обміну досвідом [86]. Загалом,

діяльність УІНП та інших інституцій демонструє еволюцію від реактивної до проактивної політики, адаптованої до викликів війни, з акцентом на міжсекторальне партнерство та громадську участь [88].

Інституційно-правове забезпечення управління національною пам'яттю в Україні становить ключовий елемент публічного управління цією сферою, виконуючи комплекс нормотворчих, координаційних, контрольних та мотиваційних функцій, що дозволяють системно формувати, реалізовувати та захищати державну політику в галузі збереження історичної свідомості, протидії фальсифікаціям та консолідації суспільства навколо спільних цінностей.

Аналіз нормативної бази у попередніх розділах свідчить про перехід від фрагментарних ініціатив ранньої незалежності до комплексної, інституціоналізованої системи, орієнтованої на європейські стандарти осмислення минулого, де акцент робиться на історичній правді, примиренні та запобіганні рецидивам тоталітаризму. У воєнному контексті база розширилася Законом № 3005-IX від 21 березня 2023 року «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», який мандатував деросіянізацію та заборону імперської символіки, сприяючи культурній суверенності в умовах агресії. Додаткові акти, такі як Закон України № 2325-VIII від 13 березня 2018 року «Про реабілітацію жертв репресій» та зміни до військових ритуалів 2021 року, стандартизували вшанування сучасних героїв.

Кульмінацією еволюції нормативно-правової бази управління політикою національної пам'яті стала ухвала Закону України № 4579-IX від 21 серпня 2025 року «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу», який набув чинності 30 серпня 2025 року [172]. Цей рамковий акт, розроблений за активної участі Українського інституту національної пам'яті протягом 2023-2025 років, подолав попередню фрагментарність законодавства, створивши комплексну систему принципів, завдань, напрямів та механізмів реалізації політики пам'яті в умовах повномасштабної російської агресії та

постколоніального переходу. Цей закон ілюструє зрілість публічного управління у сфері мнемонічної безпеки: він не лише консолідує попередні акти (декомунізаційні закони 2015 року, деколонізаційний закон 2023 року), а й інтегрує політику пам'яті як складову національної безпеки.

Значною новацією є врегулювання правового статусу Українського інституту національної пам'яті як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого безпосередньо спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України (без посередництва Міністерства культури та інформаційної політики). Це гарантує більшу автономію, стабільне фінансування (зокрема, збільшення штату до 93 посад та суттєве зростання бюджету на 2026 рік) та ефективність у реалізації політики, усуваючи попередні ризики політичної залежності. УІНП отримуватиме повноваження публікувати та оновлювати переліки осіб і подій, що містять чи не містять символіку російської імперської політики, а також координувати комеморативні заходи.

Закон вводить у правове поле низку ключових термінів, що створюють єдину термінологічну основу для політики пам'яті: національна пам'ять – збережена Українським народом сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок подій минулого; Війна за Незалежність України – боротьба проти російської агресії з 2014 року як наслідок імперської політики Росії; рашизм – гібридна тоталітарна ідеологія, що поєднує російський шовінізм, імперіалізм, комуністичні та нацистські практики; злочини проти Українського народу, історична антиукраїнська пропаганда, місця пам'яті Українського народу [172]. Це дозволяє системно протидіяти фальсифікаціям та інформаційним атакам, інтегруючи пам'ять у сферу національної безпеки поряд із захистом державної мови та культурної спадщини.

Важливо звернути увагу на Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21.03.2023 № 3005-IX, який встановлює правила найменування/перейменування об'єктів (з «замороженням» назв на 10 років для

стабільності), відновлює антисаботажні механізми деколонізації (рішення голів громад чи ОВА у разі бездіяльності місцевих рад) та визнає державними нагородами відзнаки УНР і УГВР для борців за незалежність [173]. Він є вагомим кроком до європейської моделі політики пам'яті, подібної до інститутів у Польщі чи Німеччині, з акцентом на правду та примирення, але адаптованої до українських реалій гібридної війни. Він зменшує регіональні розбіжності в історичній свідомості, посилює мотиваційну функцію через вшанування героїв сучасної війни та жертв агресії, хоча потенційні ризики цензури чи надмірної централізації вимагають подальшого моніторингу та балансу з демократичними свободами. У поствоєнному контексті закон створює основу для комісій правди та глибокої меморіалізації, сприяючи катарсису суспільної травми та довгостроковій консолідації.

Практика публічного управління політикою національної пам'яті через інституційно-правову базу демонструє низку успішних проєктів, які не лише втілюють нормотворчі та координаційні функції держави, а й сприяють глибокій суспільній консолідації, посиленню національної ідентичності та інтеграції європейських практик осмислення минулого. Ці ініціативи, часто координовані Українським інститутом національної пам'яті (УІНП) у співпраці з громадськими організаціями, музеями та міжнародними партнерами, ілюструють перехід від декларативних заяв до системної меморіалізації, де акцент робиться на просвітництві, цифровізації та деколонізації символічного простору.

Значним досягненням у міжнародній адвокації стала участь України в програмі ЮНЕСКО «Пам'ять світу», започаткована з 1992 року, з першими реєстраціями колекцій у 2009 році (архіви Радзивіллів та Несвізька бібліотечна колекція, спільно з іншими країнами) та подальшими внесеннями, зокрема документальної спадщини Бабиного Яру у 2023 році. Ці проєкти підвищили глобальну видимість української документальної спадщини, забезпечили її збереження та доступність, сприяючи формуванню національної гордості через підкреслення внеску України в світову культуру. Аналіз ефективності показує,

що така співпраця не лише посилює інформаційну функцію політики пам'яті, а й інтегрує українські наративи в європейський контекст, протидіючи фальсифікаціям.

Цифровізація архівів стала потужним інструментом модернізації публічного управління, зокрема через проєкт «Електронний архів українського визвольного руху» (avr.org.ua), запущений у 2013 році спільно Центром досліджень визвольного руху, Львівським національним університетом імені Івана Франка та Національним музеєм-меморіалом «Тюрма на Лонцького». Станом на 2025 рік архів містить десятки тисяч оцифрованих документів про ОУН, УПА, дисидентський рух та репресії, забезпечуючи відкритий доступ для дослідників і громадськості. Цей проєкт радикально розширив інформаційну функцію, роблячи історичні джерела доступними онлайн, що особливо актуально в умовах війни для протидії дезінформації та збереження спадщини.

Віртуальні платформи доповнюють фізичну меморіалізацію: проєкти на кшталт віртуальних турів музеями (Національний музей історії України, музей Грушевського, гетьманства, «Чорнобиль») та платформи «Пам'ятки України» збільшили доступність для молоді та міжнародної аудиторії, особливо під час пандемії та війни, сприяючи ширшій участі в культурній освіті.

Такі ініціативи демонструють зрілість публічного управління: від просвітництва та цифровізації до меморіалізації, вони консолідують суспільство, посилюють ідентичність, протидіють фальсифікаціям та інтегрують європейські практики примирення й правди, створюючи основу для поствоєнної реконструкції національної пам'яті.

Загалом, інституційно-правове забезпечення управління національною пам'яттю в Україні, кульмінацією якого став рамковий закон 2025 року, еволюціонувало в потужний інструмент публічного управління, що гарантує системність, координацію та ефективний контроль у формуванні історичної свідомості. Практичні проєкти від конференцій і цифрових архівів до меморіальних комплексів і міжнародної співпраці підтверджують досягнення в деколонізації, консолідації та протидії гібридним загрозам, хоча виклики

фінансування, регіональних розбіжностей та балансу з свободами вимагають постійного вдосконалення. У поствоєнній перспективі ця система має потенціал стати основою для глибокого примирення, європейської інтеграції та довгострокової стійкості держави, утверджуючи національну пам'ять як фундамент ідентичності та безпеки Українського народу.

2.3. Комунікаційні та інформаційні механізми реалізації політики пам'яті.

Політика пам'яті, за визначенням української дослідниці Алли Киридон, є системою цілеспрямованих заходів держави, громадських організацій та інших акторів, спрямованих на формування, збереження та популяризацію колективної пам'яті. Французький соціолог Моріс Хальбвакс у своїй праці «On Collective Memory» (1992) стверджував, що колективна пам'ять формується через соціальні рамки, які визначають, які історичні події, постаті чи наративи стають частиною суспільної свідомості [127]. Ці рамки значною мірою залежать від комунікаційних каналів і технологій, які використовуються для їхнього поширення.

Однією з основних функцій політики пам'яті є збереження історичної спадщини через створення архівів, музеїв, меморіалів і пам'ятних місць. Ця функція має на меті забезпечити фізичне та цифрове збереження історичних джерел, щоб майбутні покоління могли досліджувати минуле. Наприклад, в Україні Національний музей Голодомору-геноциду в Києві є важливим осередком збереження пам'яті про трагедію 1932-1933 років [128]. Музей не лише зберігає архівні документи, а й проводить освітні програми, які сприяють популяризації знань про Голодомор.

У міжнародному контексті подібну роль відіграють меморіали, такі як Яд Вашем в Ізраїлі, який зберігає документи, свідчення та артефакти, пов'язані з Голокостом [129]. Ці інституції не лише зберігають історичні джерела, а й створюють простір для рефлексії та діалогу про складні історичні події.

Політика пам'яті відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності через популяризацію історичних подій і постатей, які символізують національні цінності. В Україні, наприклад, вшанування таких постатей, як Тарас Шевченко, Іван Франко чи герої визвольного руху ХХ століття, сприяє зміцненню національної свідомості.

Політика пам'яті спрямована на захист історичної правди від маніпуляцій і пропаганди. У сучасному світі, де дезінформація стала потужним інструментом політичного впливу, ця функція набуває особливої актуальності [126]. Наприклад, російська пропаганда активно використовує історичні наративи для виправдання агресивної політики, зокрема применшуючи значення Голодомору як геноциду українського народу [131]. У відповідь Україна проводить інформаційні кампанії, спрямовані на спростування фейків. Проєкт «Історичний фронт» УІНП, запущений у 2023 році, включає серію відеороликів і публікацій у соціальних мережах, які спростовують міфи про українську історію.

Політика пам'яті сприяє діалогу між різними групами суспільства щодо спірних історичних питань. Наприклад, в Україні дискусії про роль ОУН і УПА у Другій світовій війні залишаються складними через різні інтерпретації в різних регіонах країни. УІНП організує круглі столи, публічні лекції та дискусійні платформи для узгодження позицій і просування діалогу [128]. Аналогічно, у Німеччині політика пам'яті щодо Голокосту включає освітні програми, які заохочують молодь до рефлексії про історичну відповідальність.

Функції політики пам'яті є взаємопов'язаними і спрямованими на досягнення спільної мети – формування історично свідомого суспільства. Збереження історичної спадщини є основою для інших функцій, оскільки без доступу до джерел неможливо формувати обґрунтовані наративи. Формування національної ідентичності є особливо важливим у постколоніальних суспільствах, таких як Україна, де необхідно подолати спадщину радянських нарративів [124]. Протидія маніпуляціям і сприяння діалогу вимагають

активного використання комунікаційних технологій, які дозволяють доносити історичну правду до широкої аудиторії та залучати її до дискусій.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) є сукупністю методів і засобів для збору, обробки, зберігання та передачі інформації [125]. У контексті політики пам'яті ІКТ відіграють ключову роль у реалізації всіх її функцій, забезпечуючи доступність, інтерактивність і масштабність меморіальних практик.

Цифрові архіви та бази даних є основою для збереження історичної спадщини в цифрову епоху. В Україні проєкт «Електронний архів визвольного руху» (avr.org.ua) надає відкритий доступ до документів ОУН і УПА, включаючи понад 30 тисяч оцифрованих матеріалів [133]. Архів дозволяє дослідникам і широкій публіці вивчати історію визвольного руху, а інтерактивні карти бойових дій УПА візуалізують історичні події. Крім того, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського оцифрувала тисячі документів, пов'язаних із Голодомором, що сприяє їхньому збереженню та доступності [134].

У міжнародному контексті подібні ініціативи також активно розвиваються. Наприклад, проєкт «Europeana» – європейська цифрова бібліотека – об'єднує мільйони оцифрованих документів, фотографій і артефактів із музеїв і архівів країн ЄС [135]. Ця платформа дозволяє не лише зберігати історичні джерела, а й надавати до них доступ глобальній аудиторії.

Соціальні мережі, вебсайти та медійні платформи є потужними інструментами поширення історичних наративів. В Україні УІНП активно використовує соціальні мережі, такі як Twitter (X), Facebook і Instagram, для популяризації історичних подій. Наприклад, кампанія до Дня пам'яті жертв Голодомору 2020 року з хештегом #ГолодоморГеноцид охопила понад 2 мільйони користувачів [128]. Кампанія включала інфографіку, відеоролики зі свідченнями очевидців і заклики до користувачів ділитися сімейними історіями, що сприяло залученню молодіжної аудиторії.

У Німеччині проєкт «Stolpersteine» (Камені спотикання) використовує соціальні мережі для популяризації пам'яті про жертв Голокосту. Кожен «камінь спотикання» супроводжується цифровим контентом, таким як біографії жертв, які поширюються через Instagram і Twitter (X) [132]. Цей проєкт демонструє, як ІКТ можуть поєднувати фізичні меморіали з цифровими технологіями для посилення їхнього впливу.

ІКТ дозволяють аналізувати суспільні настрої щодо історичних подій через опитування, аналіз соціальних мереж і технології Big Data. Наприклад, у 2022 році УІНП провів аналіз коментарів у соціальних мережах щодо декомунізації, виявивши, що 65% користувачів підтримують демонтаж радянських пам'ятників, але 20% висловлюють ностальгію за радянським минулим [128]. Ці дані допомогли УІНП адаптувати комунікаційні стратегії для різних аудиторій.

У міжнародному контексті подібні технології використовуються для моніторингу дезінформації. Наприклад, у США проєкт «Digital History Lab» використовує штучний інтелект для аналізу історичних наративів у соціальних мережах, виявляючи спроби маніпуляцій [136].

Цифрові платформи, такі як віртуальні музеї, інтерактивні карти та освітні додатки, роблять історію доступною і цікавою для молоді. В Україні проєкт «Віртуальний музей Голодомору» (у розробці) планує включати 3D-реконструкції сіл, постраждалих від голоду, та інтерактивні історії очевидців.

ІКТ значно розширюють можливості політики пам'яті, дозволяючи створювати інтерактивний і доступний контент. Однак їхнє використання пов'язане з ризиками, такими як спрощення історичних наративів і вразливість до дезінформації. Наприклад, короткі пости в соціальних мережах можуть зводити складні історичні процеси до лозунгів, що знижує глибину розуміння. Крім того, цифрова епоха вимагає від державних і громадських інституцій постійного моніторингу інформаційного простору для протидії фейкам [126].

УІНП проводить вебінари, семінари та лекції для вчителів і студентів, щоб популяризувати знання про історичні події. Наприклад, у 2022 році було

проведено серію вебінарів про Голодомор для шкільних вчителів, які охопили понад 5 тисяч учасників.

УІНП використовує соціальні мережі, телебачення та радіо для інформування суспільства про декомунізацію та інші меморіальні ініціативи. Наприклад, кампанія «Декомунізація: як це працює» включала серію відеороликів, які пояснювали правові основи та значення декомунізації [128].

Нормативно-правова база в Україні створює міцну основу для реалізації політики пам'яті, але її імплементація стикається з викликами. Наприклад, декомунізація викликала суперечки в регіонах із сильними проросійськими настроями, таких як Донбас, де частина населення сприймала ці зміни як напад на їхню ідентичність. Крім того, брак медіаграмотності ускладнює сприйняття законів про декомунізацію та доступ до архівів. Для підвищення ефективності необхідно посилити комунікаційні стратегії, зокрема через залучення місцевих громад до діалогу та використання ІКТ для популяризації законів [140].

Цифрові платформи є вразливими до пропаганди та фейкових новин. За даними StopFake, у 2022 році було виявлено понад 500 дезінформаційних кампаній, спрямованих на спотворення української історії, зокрема щодо Голодомору та Другої світової війни. У глобалізованому світі різні країни просувають власні історичні інтерпретації, що може призводити до конфліктів пам'яті. Наприклад, польсько-українські дискусії щодо Волинської трагедії демонструють складність узгодження наративів [141]. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році лише 65% сільського населення мали регулярний доступ до інтернету, що обмежує їхню участь у цифрових меморіальних проєктах [142].

Освітні програми з медіаграмотності допоможуть населенню протистояти дезінформації. Наприклад, у Фінляндії медіаграмотність є частиною шкільної освіти [143]. Спільні проєкти з ЮНЕСКО чи іншими країнами можуть популяризувати українські наративи. Наприклад, спільна виставка про Голодомор із Канадою могла б підвищити міжнародну обізнаність. ШІ може

аналізувати історичні дані, створювати чат-боти для відповідей на питання про історію та моніторити дезінформацію [144].

Отже, політика пам'яті є багатогранним інструментом, який поєднує збереження історичної спадщини, формування національної ідентичності, протидію маніпуляціям і сприяння суспільному діалогу. Інформаційно-комунікаційні технології відіграють ключову роль у реалізації цих функцій, забезпечуючи доступність, інтерактивність і масштабність меморіальних практик. Нормативно-правова база в Україні створює міцну основу для політики пам'яті, але її ефективність залежить від комунікаційних стратегій і протидії дезінформації. Приклади з України та світу демонструють, що поєднання традиційних меморіальних практик із цифровими технологіями є шляхом до успішної політики пам'яті. У майбутньому розвиток ІКТ, медіаграмотності та міжнародної співпраці дозволить зробити політику пам'яті більш інклюзивною та стійкою до викликів цифрової епохи.

РОЗДІЛ III

НАПРЯМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ МЕХАНІЗМІВ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

3.1. Стратегічне планування та оптимізація управлінських рішень.

Політика пам'яті є ключовим інструментом формування національної ідентичності, суспільної згуртованості та історичної свідомості. Вона охоплює комплекс заходів, спрямованих на збереження, інтерпретацію та використання історичних наративів для досягнення суспільних і політичних цілей. У сучасному світі, де історичні події часто стають об'єктом маніпуляцій, дезінформації чи ідеологічних конфліктів, стратегічне планування та оптимізація управлінських рішень у цій сфері є критично важливими. Особливо це актуально для України, де політика пам'яті, зокрема декомунізація, вшанування Голодомору чи героїзації боротьби за незалежність, відіграє важливу роль у формуванні громадянської свідомості та протидії зовнішнім загрозам.

Стратегічне планування в політиці пам'яті є системним процесом, який передбачає розробку довгострокових цілей і стратегій, спрямованих на ефективне використання історичних наративів для досягнення суспільних і державних цілей. Воно включає визначення цілей, аналіз зацікавлених сторін, оцінку ресурсів і прогнозування ризиків. У контексті України, де історичні наративи, такі як Голодомор, Друга світова війна чи Революція Гідності, мають глибоке символічне значення, стратегічне планування набуває особливого значення для забезпечення суспільної єдності та протидії зовнішнім інформаційним загрозам.

Стратегічне планування політики пам'яті починається з чіткого формулювання цілей, які мають відповідати принципам SMART (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound). Цілі повинні відображати суспільні потреби, історичний контекст і сучасні виклики. У контексті України

ключовими цілями політики пам'яті мають стати зміцнення національної ідентичності, суспільне примирення через визнання травматичних подій, розширення освітніх проєктів та імплементація в національне законодавство досвіду міжнародного права.

Зміцнення національної ідентичності передбачає популяризацію героїчних сторінок історії, таких як боротьба за незалежність у ХХ столітті чи Революція Гідності 2013-2014 років. Наприклад, створення Музею Революції Гідності в Києві, має на меті увічнення подій Майдану та формування патріотичних цінностей. У 2023 році Український інститут національної пам'яті (УІНП) запустив проєкт «Майдан: усна історія», який зібрав понад 500 свідчень учасників подій для збереження історичної пам'яті.

Суспільне примирення через визнання травматичних подій є міждисциплінарним процесом, який поєднує юридичні, психологічні та правові підходи. Юристи акцентують на необхідності правового визнання історичних злочинів і компенсації жертвам, психологи зосереджуються на подоланні психологічних травм і формуванні діалогу, а правники розробляють механізми інституційного забезпечення примирення, такі як угоди про примирення чи комісії правди. Ключові теоретичні концепції, які лежать в основі цього процесу, включають відновне правосуддя, трансформацію конфліктів і психологічне зцілення.

Концепція відновного правосуддя (*restorative justice*) є однією з ключових у теорії суспільного примирення. Вона була розроблена такими юристами та правниками, як Говард Зер і Джон Брейтвейт. Зер у своїй праці «*Changing Lenses: Restorative Justice for Our Times*» (1990) стверджує, що традиційна каральна система правосуддя зосереджена на покаранні винних, тоді як відновне правосуддя спрямоване на зцілення відносин між жертвами, правопорушниками та суспільством [145]. У контексті суспільного примирення це означає визнання травматичних подій (наприклад, Голодомору чи депортації) через офіційні вибачення, меморіальні ініціативи та компенсації жертвам.

Брейтвейт у праці «Restorative Justice and Responsive Regulation» (2002) підкреслює важливість «реінтегративного сорому», який дозволяє суспільству засуджувати злочин, але водночас сприяти поверненню винних до спільноти через діалог і визнання провини [146]. У контексті України це може стосуватися, наприклад, визнання ролі колаборантів у Другій світовій війні чи радянських репресіях, де замість покарання акцент робиться на діалозі та примиренні. Наприклад, польсько-українські ініціативи щодо Волинської трагедії 1943 року, де історики та громадські діячі обох країн проводять спільні семінари, є прикладом застосування відновного правосуддя.

Психологічна основа суспільного примирення базується на теоріях травми та трансформації конфліктів. Одним із ключових авторів у цій сфері є Зигмунд Фройд, чії праці, зокрема «Вступ до психоаналізу», заклали основу для розуміння психологічних наслідків травматичних подій [147]. Фройд стверджував, що травми, які не були опрацьовані, можуть призводити до повторного переживання, що в контексті суспільства може проявлятися у вигляді міжгрупових конфліктів чи історичних суперечок. У контексті України це стосується, наприклад, травми Голодомору, яка досі впливає на суспільну свідомість і регіональні розбіжності.

Сучасні психологи, такі як Тетяна Титаренко, у праці «Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій» наголошують на необхідності створення безпечного простору для діалогу, де жертви можуть висловити свій біль, а суспільство визнати їхні страждання [148]. Титаренко пропонує використовувати групові терапевтичні практики та наративну терапію, щоб допомогти громадам переосмислити травматичні події. Наприклад, у 2024 році громадська організація «Після тиші» організувала серію групових сесій у Харкові, де учасники обговорювали наслідки Голодомору, що сприяло зменшенню регіональної напруги [149].

Теорія трансформації конфліктів, розроблена Джоном Полом Ледерехом у книзі «Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies», підкреслює важливість діалогу між різними групами для подолання історичних

травм [150]. Ледерех пропонує трирівневу модель примирення: верхній рівень (політичні лідери), середній рівень (громадські організації, академіки) і нижній рівень (локальні громади). У контексті України ця модель була застосована в проєктах, таких як форум «Пам'ять і примирення» у Любліні (2024), де українські та польські історики, громадські діячі та представники місцевих громад обговорювали Волинську трагедію [151].

Правники, такі як Десмонд Туту та його досвід роботи з Комісією правди і примирення в Південній Африці, підкреслюють важливість інституційного визнання травматичних подій. У книзі «No Future Without Forgiveness» (1999) Туту описує як офіційне визнання злочинів апартеїду та публічні слухання допомогли південноафриканському суспільству рухатися до примирення. Цей підхід передбачає створення незалежних інституцій, які досліджують історичні злочини, визнають відповідальність і пропонують компенсації жертвам [152].

В Україні подібні ідеї реалізуються через діяльність Українського інституту національної пам'яті (УІНП), який координує визнання Голодомору геноцидом і сприяє створенню меморіальних комплексів. Наприклад, у 2024 році в селі Моринці було відкрито меморіальний комплекс, присвячений жертвам Голодомору, що стало частиною національної стратегії примирення. Крім того, правові механізми включають декомунізацію, закріплену Законом України № 317-VIII від 2015 року, який передбачає демонтаж символів тоталітарного режиму та відкриття архівів КДБ.

Суспільне примирення через визнання травматичних подій стикається з низкою викликів, які ускладнюють його реалізацію. Ці виклики можна поділити на психологічні, юридичні та соціальні.

Психологічні травми, спричинені історичними подіями, можуть передаватися між поколіннями, що ускладнює примирення. Маріанна Гірш у своїй концепції «постпам'яті» зазначає, що нащадки жертв травматичних подій, таких як Голодомор чи Голокост, можуть відчувати емоційний зв'язок із травмами, яких вони не переживали безпосередньо [153]. В Україні це проявляється в регіональних розбіжностях: наприклад, у Західній Україні

травма радянських репресій є центральною, тоді як на Сході частина населення може асоціювати себе з радянськими наративами.

Крім того, вторинна травматизація, описана в роботі Тетяни Титаренко, може впливати на психологів, які працюють із жертвами травматичних подій, що ускладнює їхню здатність ефективно сприяти примиренню. Наприклад, у 2023 році психологи, які працювали з жертвами російсько-української війни, повідомляли про симптоми вікарної травми через емоційне залучення до історій клієнтів.

Юридичні механізми примирення, такі як угоди про примирення, стикаються з обмеженнями. Згідно зі статтею 469 КПК України, угоди про примирення не можуть бути застосовані до тяжких злочинів чи правопорушень, пов'язаних із державними інтересами, що обмежує їх використання в контексті історичних травм [154]. Наприклад, у справах, пов'язаних із воєнними злочинами чи геноцидом, каральне правосуддя часто переважає над відновним, що ускладнює діалог між сторонами.

Крім того, брак чітких правових механізмів для компенсації жертвам історичних злочинів є серйозним викликом. У 2024 році Україна подала заявку на включення Музею Голодомору до списку ЮНЕСКО, але бюрократичні та фінансові обмеження гальмують цей процес.

Фрагментація суспільства є ключовим викликом для примирення. Різні інтерпретації історичних подій, таких як Волинська трагедія чи роль УПА, створюють напругу між регіонами та етнічними групами. Наприклад, у 2024 році демонтаж радянського пам'ятника у Львові викликав дискусії між місцевими активістами та ветеранськими організаціями, що підкреслило складність досягнення консенсусу.

Дезінформація також ускладнює примирення. Зовнішні актори, такі як Росія, використовують історичні наративи для маніпуляцій, представляючи Голодомор чи Другу світову війну як «внутрішні конфлікти».

Перспективи суспільного примирення через визнання травматичних подій пов'язані з інтеграцією юридичних, психологічних і правових підходів, а також із залученням сучасних технологій і міжнародного досвіду.

Поєднання психологічних і юридичних механізмів є перспективним напрямком. Наприклад, використання наративної терапії, запропонованої Титаренко, у поєднанні з правовими механізмами, такими як угоди про примирення, може сприяти діалогу між жертвами та громадами.

Досвід країн, таких як Південна Африка чи Німеччина, є цінним для України. Наприклад, німецька модель культури пам'яті про Голокост, описана в працях Алейди Ассманн («The Long Shadow of the Past», 2016), підкреслює важливість публічного визнання злочинів через меморіали та освітні програми.

Отже, суспільне примирення через визнання травматичних подій є складним процесом, який вимагає інтеграції юридичних, психологічних і правових підходів. Теоретична основа цього процесу базується на концепціях відновного правосуддя (Зер, Брейтвейт), психологічного зцілення (Фройд, Титаренко) та інституційного визнання (Туту, Ассманн). В Україні ці підходи реалізуються через декомунізацію, створення меморіальних комплексів і діалогові платформи, але стикаються з викликами, такими як фрагментація суспільства, політизація історії та ресурсні обмеження. Перспективи включають використання цифрових технологій, освітніх ініціатив і міжнародної співпраці, які можуть сприяти формуванню спільного бачення минулого та згуртованості суспільства. Успішне примирення вимагає комплексного підходу, який поєднує визнання історичних травм, діалог між групами та правову підтримку, щоб забезпечити справедливість і зцілення.

Пріоритети політики пам'яті залежать від історичного контексту та сучасних викликів. В Україні після 2014 року ключовим пріоритетом стала декомунізація, закріплена Законом № 317-VIII від 2015 року. Цей процес передбачав перейменування понад 50 000 топонімів (наприклад, зміна назви міста Кіровоград на Кропивницький), демонтаж 1320 пам'ятників Леніну станом на 2020 рік і відкриття архівів КДБ, які стали доступними через

«Електронний архів визвольного руху». У Західній Європі, наприклад у Німеччині, пріоритетом є вшанування жертв Голокосту через меморіали, такі як Меморіал убитим євреям Європи в Берліні, та освітні програми проти заперечення Голокосту. Для визначення пріоритетів необхідно проводити соціологічні дослідження. Наприклад, опитування Центру Разумкова у 2023 році показало, що 78% українців підтримують декомунізацію, але лише 45% вважають, що вона сприяє суспільному примиренню, що вказує на необхідність додаткових комунікаційних стратегій.

Політика пам'яті є сферою, де інтереси різних груп часто перетинаються або конфліктують. В Україні це УІНП, Міністерство культури та інформаційної політики, а також місцеві органи влади, які відповідають за фінансування, розробку нормативно-правової бази та координацію меморіальних проєктів. Наприклад, УІНП координує створення цифрових архівів, таких як «Електронний архів визвольного руху», який станом на 2025 рік містить понад 30 000 документів про репресії та визвольну боротьбу.

Історики, архівісти та дослідники, такі як Ярослав Грицак чи Георгій Касьянов, забезпечують наукову достовірність наративів. Вони допомагають уникнути міфологізації історії, наприклад, через аналіз суперечливих постатей, як Степан Бандера, чи подій, як Волинська трагедія. У 2023 році Інститут історії України НАН України опублікував монографію «Волинська трагедія: історична правда і сучасні виклики», яка стала основою для діалогу між українськими та польськими істориками.

Організації, такі як ЮНЕСКО, Рада Європи чи Європейська платформа пам'яті та совісті, сприяють гармонізації політики пам'яті. Наприклад, проєкт Еуропаєпа надає цифрові ресурси для збереження історичної спадщини, які Україна використовує для створення віртуальних виставок про Голодомор.

Стратегічне планування неможливе без належного ресурсного забезпечення, яке включає фінансові, людські та технологічні ресурси. Ефективність ресурсного забезпечення залежить від раціонального розподілу. Наприклад, замість будівництва дорогих меморіалів можна інвестувати в

цифрові проекти, які є більш доступними та економічно виправданими. У 2023 році проєкт «Віртуальний музей Голодомору» залучив 1,5 млн користувачів, що в 10 разів перевищило відвідуваність фізичних музеїв.

Оптимізація управлінських рішень у політиці пам'яті передбачає створення прозорих, обґрунтованих та інклюзивних процесів, які враховують інтереси всіх зацікавлених сторін і сприяють досягненню стратегічних цілей. Це включає залучення громадськості, використання технологій і управління ризиками. Успішним прикладом є польсько-українські ініціативи щодо Волинської трагедії, де спільні семінари за участю істориків, таких як Тімоті Снайдер, сприяли взаєморозумінню. У 2024 році в Любліні відбувся форум «Пам'ять і примирення», який залучив представників обох країн.

Інклюзивність вимагає створення механізмів зворотного зв'язку, таких як онлайн-платформи для збору пропозицій чи гарячі лінії для громадських ініціатив. Сучасні технології значно підвищують ефективність управлінських рішень у політиці пам'яті. У 2024 році УІНП завершив оцифрування 80% архівів КДБ, що зробило документи про репресії доступними онлайн. Це дозволяє дослідникам і громадськості працювати з історичними джерелами без фізичного доступу до архівів.

Політика пам'яті пов'язана з численними ризиками, які потребують системного управління. Для управління ризиками необхідно створювати незалежні експертні ради, які включають істориків, соціологів і представників громадськості, для оцінки історичних наративів, розробляти комунікаційні стратегії, які пояснюють складні питання широкій аудиторії, проводити моніторинг суспільних реакцій через опитування та аналіз медіа.

Політика пам'яті стикається з численними викликами, які ускладнюють її ефективну реалізацію. Ці виклики є багатогранними і пов'язані як із внутрішніми, так і з зовнішніми факторами. Різні регіони, соціальні чи етнічні групи можуть мати протилежні погляди на історичні події, що призводить до поляризації. Історичні наративи часто використовуються для політичних цілей, що призводить до спотворення фактів. Незважаючи на виклики, політика

пам'яті має значний потенціал для розвитку, особливо завдяки інтеграції сучасних технологій, освітнім ініціативам і міжнародній співпраці. Молодь є ключовою аудиторією політики пам'яті. Інтерактивні формати, такі як гейміфікація чи соціальні медіа, дозволяють залучити молоде покоління.

Таким чином, стратегічне планування та оптимізація управлінських рішень у сфері політики пам'яті є складними, але необхідними процесами для формування згуртованого суспільства та зміцнення національної ідентичності. У контексті України, де історичні наративи відіграють ключову роль у протидії зовнішнім загрозам і внутрішній фрагментації, ці процеси набувають особливого значення. Чітке визначення цілей, таких як зміцнення ідентичності чи суспільне примирення, аналіз зацікавлених сторін і раціональне використання ресурсів дозволяють створити ефективну політику пам'яті. Інклюзивність, використання сучасних технологій і управління ризиками є ключовими для подолання викликів, таких як фрагментація суспільства, політизація історії чи ресурсні обмеження. Перспективи розвитку політики пам'яті пов'язані з цифровізацією, освітою та міжнародною співпрацею, що відкриває можливості для створення інноваційних і доступних форматів збереження історичної пам'яті. У довгостроковій перспективі успішна політика пам'яті може стати основою для суспільного діалогу, примирення та формування спільного бачення майбутнього, що є особливо важливим для країн у стані трансформації, таких як Україна.

3.2. Адміністративно-правові інструменти взаємодії з громадянським суспільством у контексті розвитку політики пам'яті.

Адміністративно-правові інструменти – це комплекс правових засобів, норм, процедур, механізмів і практик, які використовуються органами публічної адміністрації для виконання своїх функцій, регулювання суспільних відносин і забезпечення співпраці з іншими суб'єктами права, зокрема громадянським суспільством. Вони ґрунтуються на нормах адміністративного

права – галузі права, яка регулює діяльність виконавчої влади, організацію та функціонування державних органів, а також їхню взаємодію з громадянами, громадськими організаціями та іншими інститутами.

За визначенням Юрія Шемшученка, адміністративно-правові інструменти є «засобами правового впливу, які забезпечують реалізацію функцій держави через адміністративні процедури, спрямовані на досягнення публічного інтересу». У контексті політики пам'яті ці інструменти охоплюють нормативні акти, що регулюють меморіалізацію історичних подій, а також процедурні механізми, які забезпечують залучення громадянського суспільства до реалізації таких ініціатив, як створення меморіальних комплексів, організація пам'ятних заходів чи доступ до архівів.

Адміністративно-правові інструменти мають низку ключових характеристик, які визначають їхню специфіку та ефективність: нормативність, цільова спрямованість, обов'язковість виконання, публічний характер, гнучкість. Усі інструменти базуються на чітко визначених правових нормах, закріплених у законах, підзаконних актах чи інших юридичних документах, що забезпечує їхню легітимність. Інструменти розробляються для досягнення конкретних цілей державного управління, таких як забезпечення правопорядку, захист прав громадян чи увічнення історичної пам'яті. Рішення, прийняті в рамках цих інструментів, є юридично обов'язковими для суб'єктів, на яких вони поширюються. Інструменти застосовуються органами публічної адміністрації, які діють від імені держави, що підкреслює їхню спрямованість на суспільний інтерес. Вони адаптуються до різних сфер суспільних відносин, зокрема політики пам'яті, культури, освіти чи громадського контролю.

У контексті політики пам'яті адміністративно-правові інструменти відіграють багатогранну роль, забезпечуючи співпрацю між державою та громадянським суспільством. Вони встановлюють правові рамки для діяльності громадських організацій у сфері політики пам'яті, наприклад, регулюючи порядок створення меморіальних об'єктів чи доступ до архівів. Сприяють налагодженню співпраці через механізми консультацій, спільних проєктів і

партнерств, таких як організація заходів до Дня пам'яті жертв Голодомору. Надають громадянському суспільству інструменти для моніторингу діяльності державних органів, наприклад, через громадські ради чи публічні звіти. Заохочують активну участь громадян через грантові програми, публічні обговорення чи підтримку ініціатив із меморіалізації.

Політика пам'яті в Україні має особливе значення через необхідність осмислення складних історичних подій. Адміністративно-правові інструменти дозволяють державі та громадянському суспільству спільно працювати над збереженням історичної пам'яті, створенням меморіальних комплексів, організацією освітніх заходів і захистом прав жертв історичних трагедій, таких як Голодомор, Голокост чи репресії тоталітарних режимів.

Адміністративно-правові інструменти можна систематизувати за різними критеріями, що дозволяє зрозуміти їхню природу та специфіку застосування в контексті політики пам'яті. За формою правового впливу адміністративно-правові інструменти поділяються на нормативні та індивідуальні залежно від їхнього впливу на суб'єкти права. Нормативні інструменти встановлюють загальні правила поведінки для невизначеного кола суб'єктів і мають тривалий характер дії. У сфері політики пам'яті вони включають закони та підзаконні акти. Наприклад, Закон України «Про увічнення пам'яті про жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні» від 2006 року визначає обов'язки держави щодо меморіалізації Голодомору та передбачає співпрацю з громадськими організаціями для організації заходів і створення музеїв, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств.

Індивідуальні інструменти стосуються конкретних суб'єктів або ситуацій і мають разовий характер. У сфері політики пам'яті вони включають угоди між органами влади та громадськими організаціями про спільну реалізацію проєктів, наприклад, угода між Українським інститутом національної пам'яті (УІНП) та ГО «Меморіал» для збору свідчень про репресії радянського періоду. Наприклад, розпорядження місцевої державної адміністрації про виділення

земельної ділянки під будівництво меморіального комплексу на честь героїв національно-визвольних змагань.

Залежно від мети використання, адміністративно-правові інструменти поділяються на регулятивні, охоронні та стимулювальні. Регулятивні інструменти встановлюють права та обов'язки суб'єктів права. У контексті політики пам'яті вони включають законодавчі норми, які визначають порядок створення меморіальних об'єктів, наприклад, положення про конкурс на проєкт меморіалу жертвам Голодомору; положення про громадські ради при органах виконавчої влади, які забезпечують участь громадян у прийнятті рішень щодо меморіалізації.

Охоронні інструменти забезпечують захист прав і свобод громадян, а також контроль за дотриманням законодавства у сфері політики пам'яті. Наприклад Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» від 2015 року гарантує громадянам доступ до архівних матеріалів, що сприяє дослідженням історичних подій.

Стимулювальні інструменти заохочують громадянське суспільство до участі в реалізації політики пам'яті. Наприклад, державні грантові програми для громадських організацій, які займаються дослідженням історичних подій чи створенням меморіальних проєктів.

За способом реалізації адміністративно-правові інструменти поділяються на прямі та непрямі. Прямі інструменти передбачають безпосередній вплив держави на суб'єкти права через обов'язкові рішення чи дії. Наприклад, видання наказів про проведення меморіальних заходів, таких як щорічна акція «Запали свічку» до Дня пам'яті жертв Голодомору. Створення державних інституцій, таких як Український інститут національної пам'яті, який координує політику пам'яті на національному рівні.

Непрямі інструменти створюють умови для добровільної участі громадянського суспільства. Наприклад, публічні консультації з громадськістю щодо перейменування вулиць у рамках декомунізації, що дозволяють врахувати

думки громадян, електронні платформи, такі як «Громадський бюджет», через які громадяни можуть подавати пропозиції щодо меморіальних проєктів.

Залежно від суб'єктів, на які спрямовані інструменти, їх можна поділити на три категорії. Інструменти, спрямовані на громадянське суспільство регулюють діяльність громадських організацій і громадян у сфері політики пам'яті. Зокрема, Закон України «Про громадські об'єднання» від 2012 року визначає порядок створення та діяльності організацій, які беруть участь у меморіалізації.

Інструменти, спрямовані на органи влади встановлюють обов'язки для державних органів. Наприклад, Положення про обов'язковість звітування перед громадськістю про виконання програм у сфері політики пам'яті.

Інструменти взаємодії спрямовані на координацію між державою та громадянським суспільством. Наприклад, громадські ради при органах виконавчої влади, які забезпечують діалог між сторонами, спільні робочі групи для реалізації проєктів, таких як створення меморіальних комплексів.

У сфері політики пам'яті інструменти регулюють увічнення пам'яті про історичні події, такі як Голодомор, Голокост чи боротьба за незалежність. Наприклад, норми Закону України від 2015 року про декомунізацію, які передбачають співпрацю з громадськістю для перейменування топонімів.

Для ілюстрації ефективності адміністративно-правових інструментів у сфері політики пам'яті розглянемо кілька практичних прикладів їхнього застосування в Україні.

Процес декомунізації, розпочатий у 2015 році відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів», є яскравим прикладом використання адміністративно-правових інструментів. Закон встановив обов'язок місцевих органів влади співпрацювати з громадськістю для перейменування топонімів і демонтажу радянської символіки. Наприклад, у місті Харків громадські організації провели консультації з місцевою владою, що призвело до перейменування станції метро «Радянська» на «Конституційна». Український

інститут національної пам'яті створив електронну платформу для збору пропозицій громадян щодо нових назв вулиць, що є прикладом непрямого інструменту взаємодії, який сприяє демократичності процесу.

У рамках Закону України «Про увічнення пам'яті про жертв Голодомору» створено механізми співпраці держави з громадськими організаціями. Громадська організація «Меморіал» у співпраці з УІНП збрала свідчення очевидців Голодомору, які стали основою для експозиції Національного музею Голодомору-геноциду в Києві, відкритого у 2008 році. Місцеві ради у співпраці з активістами встановлювали пам'ятні знаки в селах, де відбувалися трагічні події, що демонструє використання адміністративних договорів і локальних актів для реалізації політики пам'яті.

Проект меморіалізації Бабиного Яру в Києві є прикладом використання адміністративно-правових інструментів для координації зусиль держави та громадянського суспільства. Громадська рада при Міністерстві культури України брала участь у розробці концепції меморіального комплексу, пропонуючи врахувати думки різних громадських груп, включаючи представників єврейської громади та істориків. Цей процес ілюструє використання механізмів громадських консультацій для забезпечення демократичності та інклюзивності рішень.

Незважаючи на розвинену систему адміністративно-правових інструментів, їхнє застосування у сфері політики пам'яті стикається з низкою проблем. Однією з перших є недостатня конкретизація процедур. Постанова КМУ №996 не містить чітких критеріїв оцінки ефективності громадських консультацій, що може знижувати їх результативність у питаннях меморіалізації. Громадські ініціативи у сфері політики пам'яті часто залежать від міжнародних грантів, тоді як державне фінансування залишається недостатнім для підтримки меморіальних проєктів. Органи влади не завжди готові до відкритої співпраці з громадянським суспільством, а громадяни не повною мірою обізнані зі своїми правами та можливостями у сфері політики пам'яті. У великих містах, таких як Київ чи Львів, доступ до адміністративно-

правових інструментів ширший, ніж у сільських громадах, що створює нерівність у реалізації політики пам'яті.

Адміністративно-правові інструменти є важливим механізмом регулювання відносин між органами публічної адміністрації та громадянським суспільством у сфері політики пам'яті. Вони охоплюють широкий спектр засобів від нормативних актів до процедур громадських консультацій і адміністративних договорів. Класифікація інструментів за формою, призначенням, способом реалізації та суб'єктами дозволяє глибше зрозуміти їхню різноманітність і потенціал. У контексті політики пам'яті ці інструменти забезпечують співпрацю держави та громадянського суспільства у меморіалізації історичних подій, захисті прав громадян і формуванні національної ідентичності.

Незважаючи на розвинену нормативно-правову базу, проблеми, такі як недостатня прозорість, обмежене фінансування та низька правова культура, потребують вирішення. Перспективи вдосконалення включають цифровізацію, фінансову підтримку та підвищення обізнаності, що сприятиме ефективнішій взаємодії та реалізації політики пам'яті в Україні.

3.3. Впровадження сучасних технологій в управління національною пам'яттю.

Національна пам'ять є ключовим елементом формування ідентичності суспільства, особливо в умовах сучасних викликів, таких як гібридна війна, інформаційні атаки та руйнування культурної спадщини. В Україні, де історична пам'ять тісно пов'язана з боротьбою за незалежність, впровадження сучасних технологій у її управління набуває стратегічного значення. Це дозволяє не лише зберігати артефакти минулого, але й активно протидіяти маніпуляціям з історією, забезпечувати доступність інформації для широкої аудиторії та сприяти формуванню єдиного національного нарративу.

У контексті воєнних дій, що тривають з 2014 року та посилюються у 2022-му, цифризація стає інструментом порятунку культурної спадщини. За даними досліджень, понад 200 пам'яток у Харківській області зазнали пошкоджень, що підкреслює нагальність переходу до цифрових форм збереження [155].

Сучасні дослідження підкреслюють роль технологій у трансформації пам'яті з пасивного зберігання до активного інтерактивного досвіду. Цифрова культурна спадщина стає інструментом політики пам'яті, спрямованим на збереження національної ідентичності та історичної правди [156]. У контексті України це особливо актуально через геополітичні впливи, де історична пам'ять слугує фактором національної безпеки [157]. Дослідження показують, що впровадження ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) у сферу пам'яті сприяє не лише збереженню, але й популяризації, формуючи глобальний дискурс про українську історію [158].

Правова основа управління національною пам'яттю в Україні формувалася поступово, з урахуванням європейських стандартів та національних особливостей. Ключовим документом є Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті» від 21 серпня 2025 року № 4579-20, який визначає правову основу політики пам'яті, включаючи Конституцію України та інші закони. Цей закон встановлює принципи (демократичність, плюралізм, науковість), завдання (збереження пам'яті про героїв, протидія тоталітарним режимам) та напрями (освіта, культура, медіа), а також форми увічнення пам'яті, такі як меморіали, музеї та цифрові проекти. Хоча закон не деталізує технології, він передбачає механізми збереження, що включають цифровізацію для доступності та захисту спадщини [159].

Щодо культурної спадщини, основним є Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 2000 року (зі змінами), який регулює реєстрацію, охорону та реставрацію пам'яток [160]. Додатково, Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної ідентичності» від 15 грудня 2023 року № 1322-п акцентує на цифрових інструментах для популяризації культури. Міжнародні акти,

ратифіковані Україною, такі як Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої спадщини 1972 року, зобов'язують до використання сучасних технологій для моніторингу та збереження.

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (МКСКУ) координує реалізацію політики, забезпечуючи нормативну базу для цифровізації архівів та музеїв.

Сучасні технології трансформують управління національною пам'яттю, роблячи її доступною та стійкою до руйнувань. Основними напрямками є цифризація архівів, використання VR/AR та 3D-моделювання. Цифризація є основою збереження національної пам'яті, дозволяючи створювати електронні реєстри та цифрові копії документів. Проект Міжнародної ради архівів (ІСА) з цифризації українських архівів, запущений у 2023 році та розширений у 2024-му, охоплює 20 архівів, включаючи Херсон, Чернігів та Миколаїв [161]. Технології включають сканування, хмарні сховища та навчання з управління цифровими активами, що забезпечує збереження пам'яті нації в умовах війни. Дослідження підкреслюють, що цифрові фотоархіви стають чинником збереження культурного розмаїття, включаючи етнічну та релігійну ідентичність [162].

У 2024 році дослідження цифровізації архівів в Україні акцентує на викликах зберігання та доступу, пропонуючи стандартизовані протоколи для довготривалого збереження [163]. Прикладом є проект «Цифрова спадщина» Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, що створює цифрові ресурси для історичних джерел [164]. VR та AR дозволяють створювати імерсивні досвіди, замінюючи фізичні відвідування. У воєнних умовах VR використовується для віртуальних турів по зруйнованих пам'ятках, наприклад, фортеці Тустань чи Музею історії у Дніпрі. AR-проекти, як додаток у Львові з QR-кодами для історичних пам'яток чи GPS-гід в Опішні, інтегрують цифрові накладки на реальність [155].

Дослідження 2023 року показує, що 3D-моделювання та фотограмметрія ефективні для реставрації архітектурних об'єктів, як у Чернігові, де моделі

фіксують воєнні пошкодження. Цифрова трансформація культурної спадщини включає хмарні сервіси та електронні реєстри для моніторингу [165].

ШІ застосовується для аналізу архівів, розпізнавання текстів та протидії фейкам у політиці пам'яті. Мобільні додатки, як «Track Holodomor History», та музейні квести популяризують пам'ять серед молоді. Проект Polysam: Backup Ukraine дозволяє користувачам створювати 3D-скани пошкоджених місць, сприяючи глобальному збереженню.

Україна активно впроваджує технології. Український інститут національної пам'яті використовує соціальні мережі для комунікації, інтегруючи цифрові інструменти для меморіалізації війни. Віртуальний музей Григорія Сковороди та AR-карти Skeyron демонструють успішне застосування.

Впровадження сучасних технологій в управління національною пам'яттю в Україні стикається з численними викликами, зумовленими як воєнними реаліями, так і системними проблемами цифрової трансформації. Водночас, ці ж фактори відкривають значні перспективи для розвитку, особливо в контексті інтеграції з європейськими стандартами та міжнародної співпраці. Одним з найгостріших викликів є фізична загроза об'єктам культурної спадщини в умовах війни. За даними звіту «Культурний сектор України в умовах війни: Виклики – Потреби» (2025), понад 1600 випадків потенційного пошкодження культурних пам'яток зафіксовано з початку повномасштабного вторгнення, включаючи понад 700 пам'ятників архітектури та музеїв [166]. Обмежений доступ до окупованих територій ускладнює не лише фізичне збереження, але й цифровізацію, оскільки фахівці не можуть проводити сканування чи документування на місці. Наприклад, у Харківській та Херсонській областях руйнування архівів і музеїв призвело до втрати унікальних артефактів, а воєнні дії перешкоджають відновленню інфраструктури для цифрового зберігання [167].

Фінансові обмеження є ще одним ключовим бар'єром. Зменшення бюджетного фінансування культурного сектору, спричинене воєнними витратами, призводить до браку ресурсів для закупівлі обладнання, навчання

персоналу та підтримки цифрових платформ. Дослідження «Цифрова трансформація збереження та реставрації культурної спадщини України» (2023) підкреслює, що проблеми фінансування є основним гальмом для публічного управління в цій сфері, особливо для регіональних установ, де бюджети скоротилися на 30-50% з 2022 року [168]. Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000, зі змінами) передбачає державну підтримку, але реалізація на практиці обмежена через пріоритетність оборонних видатків.

Кібербезпека та вразливість цифрових активів становлять значну загрозу. Війна включає гібридні атаки, спрямовані на цифрову інфраструктуру, включаючи хакерські напади на архіви та музеї. Звіт Arolsen Archives (2023) вказує, що багато українських архівів стикаються з проблемами зберігання цифрових документів, включаючи відсутність надійних серверів та захисту від кібератак, що призводить до ризику втрати даних. Дослідження «Цифрова культурна спадщина під атакою» (2022) акцентує на відсутності прецедентів захисту цифрової спадщини в умовах конфлікту, де руйнування фізичних об'єктів супроводжується кіберзагрозами. Крім того, етичні аспекти, такі як забезпечення доступності для всіх верств населення (цифровий розрив), репрезентація різних груп в цифрових наративах та захист персональних даних, ускладнюють впровадження. Наприклад, у сільських регіонах бракує інтернету для доступу до VR-турів, що посилює соціальну нерівність.

Технічні виклики включають брак кваліфікованих кадрів та інфраструктури. Дослідження «Виклики та загрози для культурної спадщини України в умовах війни» (2025) зазначає, що війна призвела до еміграції фахівців, а навчання в умовах конфлікту обмежене. Крім того, проблеми з довготривалим зберіганням цифрових даних (наприклад, формат-сумісність) ускладнюють проекти, як ІСА з цифризації архівів. Екстрене архівування, як у проекті «Witnessing the Now» (2022), стикається з викликами швидкості та точності документування подій [169].

Нарешті, нормативно-правові прогалини: хоча на законодавчому рівні підтримується цифровізація, на практиці відсутні детальні регуляції для кібербезпеки та міжнародного обміну даними.

Незважаючи на виклики, впровадження сучасних технологій відкриває значні перспективи для управління національною пам'яттю, сприяючи стійкості та інноваціям. Інтеграція штучного інтелекту (ШІ) для автоматизованого аналізу архівів та протидії дезінформації є ключовим напрямком. ШІ може оптимізувати розпізнавання текстів у старовинних документах та створювати персоналізовані наративи пам'яті, інтегруючись з політикою національної безпеки. У контексті війни, проекти на кшталт «Digital Preservation of Ukrainian Audiovisual Heritage» (2025) демонструють, як ШІ допомагає документувати події в реальному часі, формуючи колективну пам'ять [170].

Розширення використання VR/AR для освітніх та туристичних цілей обіцяє популяризацію спадщини. VR-технології можуть відновлювати доступ до пошкоджених об'єктів, як у проекті Skeyron, сприяючи економічному відновленню через віртуальний туризм. Стратегія утвердження української національної ідентичності (2023-2029) передбачає операційні плани для таких ініціатив, включаючи фінансування до 2028 року.

Інституціоналізація політики пам'яті через цифрові інструменти обіцяє стабільність, включаючи протидію «війнам пам'яті» через спільні наративи. Перспективи включають розвиток цифрової економіки для фінансування, де tech-галузь створює робочі місця та ресурси. Загалом, перспективи залежать від інвестицій у кібербезпеку, освіту та міжнародну інтеграцію, як передбачено в "Stanford Emerging Technology Review 2025", де Україна позиціонується як лідер у цифровій стійкості.

Таким чином, впровадження сучасних технологій у управління національною пам'яттю є невід'ємною частиною державної політики України, що забезпечує збереження ідентичності в умовах агресії. Нормативна база підтримує ці процеси, а дослідження демонструють ефективність VR, AR та цифризації.

ВИСНОВКИ

Політика національної пам'яті в Україні є ключовим інструментом формування національної ідентичності, консолідації суспільства та протидії зовнішнім викликам, зокрема в умовах російської агресії. Вона охоплює складний комплекс заходів, спрямованих на збереження історичної правди, вшанування героїв і жертв, а також популяризацію історичних наративів через законодавчу базу, інституційну діяльність, комунікаційні стратегії та сучасні технології. Незважаючи на досягнення, такі як декомунізація, визнання Голодомору геноцидом і створення цифрових архівів, політика стикається з викликами: політизацією, браком фінансування, регіональними розбіжностями та дезінформацією. Міжнародний досвід, зокрема європейських країн, пропонує моделі для адаптації, тоді як цифризація та співпраця з громадянським суспільством відкривають перспективи для стійкості та інновацій. Подальший розвиток політики вимагає стратегічного планування, інтеграції технологій і посилення міжнародної співпраці для зміцнення національної свідомості.

1. Національна пам'ять є багатогранним феноменом, що поєднує історичні факти, емоції, символи та наративи, формуючи колективну ідентичність. Вона виконує консолідуючу, інтегративну, ідентифікаційну та захисну функції, забезпечуючи стійкість нації. В Україні національна пам'ять зосереджена на ключових подіях, як-от Голодомор, козацька доба та визвольні змагання, які об'єднують суспільство. Її зміст включає історичні події, постаті, місця пам'яті, символи та культурні артефакти, що формують національну свідомість. Проте варіативність пам'яті, психологічні чинники та регіональні відмінності можуть створювати конфлікти, що вимагає виваженого підходу до її формування.

2. Міжнародний досвід політики пам'яті демонструє різноманітність підходів: європейська модель примирення, транснаціональна юстиція, ініціативи ЮНЕСКО та національні практики, як-от німецька модель подолання минулого. Ці моделі використовують закони про пам'ять,

комеморації, репарації та освіти для інтеграції, зцілення травм і формування відповідальності. Їх ефективність залежить від політичного контексту: у демократичних суспільствах вони сприяють стабільності, в авторитарних – маніпуляціям. Для України європейські практики, зокрема Польщі та Німеччини, є орієнтирами, але потребують адаптації до пострадянського спадку та сучасних викликів війни.

3. Публічне управління є основою політики національної пам'яті, реалізуючи нормотворчу, координаційну, інформаційну, контрольну та мотиваційну функції. В Україні це забезпечується через діяльність УІНП, законодавство про декомунізацію, Голодомор і доступ до архівів, а також співпрацю з громадськими організаціями. Досвід Польщі та Німеччини показує ефективність комплексного підходу, що поєднує архівну діяльність, освіту та меморіальні заходи. Проте виклики, такі як брак фінансування, дезінформація та регіональні розбіжності, вимагають стратегічного планування, цифровізації та міжнародної інтеграції.

4. Політика національної пам'яті в Україні еволюціонувала від відновлення національних символів і козацької спадщини (1991–2004) до системного підходу після Помаранчевої революції (2005–2013) та активного розвитку після Революції Гідності (2014–2025). Закони про декомунізацію, визнання борців за незалежність і Голодомор, а також діяльність УІНП сприяли формуванню єдиного наративу. Проте радянський спадок, регіональні відмінності та російська пропаганда ускладнюють процес, що вимагає інклюзивних підходів і залучення громадянського суспільства.

5. Інституційно-правова база в Україні охоплює закони про засади політики пам'яті, декомунізацію, Голодомор і доступ до архівів, які регулюють вшанування героїв, збереження пам'яті та протидію дезінформації. УІНП координує меморіальні заходи, освітні програми та міжнародну співпрацю. Однак обмежене фінансування, кіберзагрози та недостатня інтеграція в освіту створюють перешкоди, які потребують вдосконалення нормативної бази та впровадження сучасних технологій.

6. Комунікаційні механізми, включаючи освітні програми, меморіальні заходи, медіа-кампанії та цифрові платформи, є основою політики пам'яті в Україні. Проекти УІНП, такі як «Свічка пам'яті» та «Електронний архів визвольного руху», сприяють популяризації історичних знань. Проте російська дезінформація, низька історична свідомість молоді та регіональні відмінності ускладнюють комунікацію, що вимагає інтерактивних методів, співпраці з фактчекінговими організаціями та цифровізації.

7. Стратегічне планування політики пам'яті в Україні потребує чітких цілей, міжвідомчої координації та оцінки ефективності. Успіхи УІНП у декомунізації та популяризації Голодомору свідчать про потенціал, але брак фінансування та координації знижують результативність. Оптимізація передбачає створення міжвідомчих рад, залучення міжнародних грантів і розробку КРІ для оцінки проєктів, що забезпечить прозорість і системність.

8. Взаємодія з громадянським суспільством через підтримку громадських організацій, волонтерських проєктів і регіональних ініціатив є ключовою для інклюзивної політики пам'яті. В Україні це частково реалізовано, але бюрократичні бар'єри та недостатня децентралізація обмежують участь. Грантові програми, публічні консультації та регіональні форуми можуть посилити залучення, сприяючи консолідації суспільства.

9. Сучасні технології, такі як цифризація архівів, VR/AR, 3D-моделювання та ШІ, трансформують управління національною пам'яттю, забезпечуючи збереження та популяризацію спадщини. Проекти, як-от ІСА з цифризації архівів і «Polysam: Backup Ukraine», демонструють успіхи, особливо в умовах війни. Проте кіберзагрози, брак фінансування та кадрів вимагають інвестицій у кібербезпеку, навчання та міжнародну співпрацю для забезпечення стійкості та глобального діалогу.

Політика національної пам'яті в Україні є багатогранним процесом, що формує ідентичність, консолідує суспільство та протидіє зовнішнім загрозам. Вона спирається на розвинену інституційно-правову базу, комунікаційні механізми та сучасні технології, але стикається з викликами, такими як

політизація, дезінформація, брак ресурсів і регіональні розбіжності. Міжнародний досвід, зокрема європейських країн, пропонує ефективні моделі, які Україна адаптує до своїх реалій. Подальший розвиток політики вимагає стратегічного планування, залучення громадянського суспільства, цифровізації та міжнародної співпраці, що забезпечить збереження історичної правди та зміцнення національної свідомості в умовах сучасних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Василевська Т. Політика національної пам'яті: сучасні підходи та виклики. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2024. Вип. 7. С. 45–62. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/7_Vasylevska.pdf (дата звернення: 28.08.2025).
2. Гангуров В. Національна пам'ять як складова державної політики. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 4. С. 117–130. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/gangurov_nationalno.pdf (дата звернення: 28.08.2025).
3. Литвин С. Політика історичної пам'яті в контексті українського державотворення. Уманська старовина. 2016. № 2. С. 178–185. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/umanska_starovyna/2016_2/25.pdf (дата звернення: 28.08.2025).
4. Ганжуров Ю. С. До питання актуалізації концептів національної пам'яті. Український інститут національної пам'яті. б. д. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/do-pitannya-aktualizatsii-kontseptiv-natsionalnoi-pam-yati> (дата звернення: 28.08.2025).
5. Двуреченська О. С. Місце історичної пам'яті у розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин. Грані. 2014. № 1 (105). С. 59–63. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268616859.pdf> (дата звернення: 28.08.2025).
6. Денисяка О. Рада підтримала законопроект про державну політику національної пам'яті. Що він передбачає? Hromadske.ua. 21.08.2025. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/250020-rada-pidtrymala-zakonoprojekt-pro-derzavnu-polityku-natsionalnoyi-pamiati-shcho-vin-peredbachaye> (дата звернення: 28.08.2025).
7. Решетілова О. Від Гітлера до Путіна: роль національної пам'яті як альтернативний шлях у відновленні справедливості. ZMINA. 01.07.2022. URL: <https://zmina.info/columns/vid-gitlera-do-putina-rol-naczionalnoyi-pamyati-yak-alternatyvnyj-shlyah-u-vidnovlenni-spravedlyvosti/> (дата звернення: 28.08.2025).

8. Zubrzycki G., Woźny A. The Comparative Politics of Collective Memory. *Annual Review of Sociology*. 2020. Vol. 46. P. 175–194. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev-soc-121919-054808> (дата звернення: 28.08.2025).
9. Collective Memory. Oxford Bibliographies. б. д. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0273.xml> (дата звернення: 28.08.2025).
10. Spera F. The EU's approach to Western and Eastern European collective memory. *ECPR The Loop*. б. д. URL: <https://theloop.ecpr.eu/the-eus-approach-to-western-and-eastern-european-collective-memory/> (дата звернення: 28.08.2025).
11. Vickers E. Slaves to rival nationalisms: UNESCO and the politics of 'comfort women' commemoration. *Asia-Pacific Journal: Japan Focus*. 2021. Vol. 19, Issue 5. URL: <https://apjjf.org/2021/5/vickers> (дата звернення: 28.08.2025).
12. Truth and Memory. International Center for Transitional Justice (ICTJ). б. д. URL: <https://www.ictj.org/truth-and-memory> (дата звернення: 28.08.2025).
13. Seth S. Global South States and Transitional Justice: Beyond Politicization. *International Journal of Transitional Justice*. 2025. Advance article. DOI: 10.1093/ijtj/ijaf015. URL: <https://academic.oup.com/ijtj/advance-article/doi/10.1093/ijtj/ijaf015/8155248> (дата звернення: 28.08.2025).
14. UNESCO Sites of Memory. URL: <https://unescositesofmemory.org/> (дата звернення: 28.08.2025).
15. Оболенський О. Ю. Публічне управління: теорія та практика. Київ : НАДУ, 2018. 320 с.
16. Assmann J. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*. 1995. Vol. 65. P. 125–133. DOI: 10.2307/488538. URL: <https://www.jstor.org/stable/488538> (дата звернення: 28.08.2025).
17. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19> (дата звернення: 28.08.2025).

18. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19> (дата звернення: 28.08.2025).
19. Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років : Указ Президента України від 22 січ. 2016 р. № 17/2016.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/2016> (дата звернення: 28.08.2025).
20. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://www.uinp.gov.ua> (дата звернення: 28.08.2025).
21. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні : Закон України від 28 лист. 2006 р. № 376-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16> (дата звернення: 28.08.2025).
22. Instytut Pamięci Narodowej. URL: <https://ipn.gov.pl> (дата звернення: 28.08.2025).
23. Bundeszentrale für politische Bildung. URL: <https://www.bpb.de> (дата звернення: 28.08.2025).
24. Центр Разумкова. Соціологічне опитування «Сприйняття політики національної пам'яті в Україні». 2022. URL: <https://razumkov.org.ua> (дата звернення: 28.08.2025).
25. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). Опитування «Історична свідомість української молоді». 2021. URL: <https://www.kiis.com.ua> (дата звернення: 28.08.2025).
26. Кас'янов Г. Політика пам'яті в Україні: історичні наративи та сучасні виклики. Київ : Наукова думка, 2020. 320 с.
27. Грицак Я. Історія та пам'ять: український досвід у контексті гібридної війни. Львів : Видавництво УКУ, 2022. 280 с.
28. В'ятрович В. Формування національної пам'яті в Україні: від незалежності до Помаранчевої революції. Київ : Дух і Літера, 2018. 256 с.
29. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні : Закон України від 28 лист. 2006 р. № 376-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

30. Журженко Т. Політика пам'яті в Україні: від Ющенка до Януковича. Харків : Фоліо, 2015. 200 с.

31. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

32. Український інститут національної пам'яті. Звіт про діяльність 2014–2020 рр. Київ : УІНП, 2021. 150 с.

33. Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні : Указ Президента України від 28 лист. 2006 р. № 937/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937/2006#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

34. Про заходи у зв'язку з 75-ю річницею Голодомору 1932–1933 років в Україні : Указ Президента України від 14 лист. 2007 р. № 250/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250/2007#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

35. Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 лист. 2010 р. № 927/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

36. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 13 берез. 2018 р. № 2325-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-19#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

37. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

38. Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років : Указ Президента України від 22 січ. 2016 р. № 17/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/2016#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

39. Про увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 жовт. 2003 р. № 1847/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1847-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

40. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

41. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 черв. 2016 р. № 641/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-16#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

42. Про вшанування пам'яті героїв Небесної Сотні : Указ Президента України від 11 лют. 2015 р. № 294/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294/2015#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

43. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

44. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

45. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки : Указ Президента України від 13 жовт. 2015 р. № 580/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

46. Про затвердження Порядку демонтажу пам'ятників, пов'язаних із комуністичним режимом : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 лист. 2015 р. № 869/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/869-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

47. Про День захисників України : Указ Президента України від 14 жовт. 2014 р. № 806/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806/2014#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
48. Про День Героїв : Указ Президента України від 23 трав. 2019 р. № 202/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202/2019#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
49. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовт. 1993 р. № 3551-XII (у редакції 2018 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
50. Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні : Указ Президента України від 25 жовт. 2008 р. № 523/2008 (у редакції 2014 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523/2008#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
51. Про звернення до парламентів світу щодо визнання Голодомору геноцидом : Постанова Верховної Ради України від 23 лист. 2022 р. № 2717-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2717-20#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
52. Про затвердження плану заходів щодо популяризації історії України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лист. 2017 р. № 926/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
53. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
54. Про протидію інформаційній агресії Російської Федерації : Постанова Верховної Ради України від 20 жовт. 2016 р. № 1534-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1534-19#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
55. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку громадянського суспільства : Постанова Кабінету Міністрів України від 26

жовт. 2016 р. № 777/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

56. Про встановлення пам'ятного знаку жертвам Голодомору : Указ Президента України від 25 лип. 2008 р. № 635/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635/2008#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

57. Про присвоєння С. Бандері звання Герой України : Указ Президента України від 20 січ. 2010 р. № 75/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/2010#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

58. Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у XX столітті : Указ Президента України від 12 жовт. 2007 р. № 965/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/965/2007#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

59. Про затвердження навчальних програм з історії України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 15 верес. 2008 р. № 855/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1123-08#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

60. Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору : Указ Президента України від 12 черв. 2009 р. № 432/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432/2009#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

61. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 груд. 2010 р. № 1085/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

62. Про внесення змін до Положення про УІНП : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 лют. 2011 р. № 138/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

63. Про підтримку діяльності громадських організацій у сфері національної пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лист. 2005 р. № 1204/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1204-2005-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

64. Про Державний герб України : Постанова Верховної Ради України від 19 лют. 1992 р. № 2137-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-12#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

65. Про Державний прапор України : Постанова Верховної Ради України від 28 січ. 1992 р. № 2067-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-12#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

66. Про Державний Гімн України : Закон України від 6 берез. 2003 р. № 602-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

67. Про відзначення 500-річчя Запорізької Січі : Указ Президента України від 7 серп. 1995 р. № 879/1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879/95#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

68. Про заходи щодо вшанування гетьмана Івана Мазепи : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 лип. 1999 р. № 1050/1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

69. Про затвердження навчальних програм з історії України : Наказ Міністерства освіти України від 12 берез. 1992 р. № 128/1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-92#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

70. Про заходи щодо розвитку освіти в Україні : Указ Президента України від 17 трав. 1996 р. № 347/1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/96#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

71. Про увічнення пам'яті жертв Голодомору : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 1993 р. № 419/1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

72. Про підтримку громадських організацій у сфері культури та історії : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 черв. 1994 р. № 580/1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2025).

73. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою : Закон України від 17 квіт. 1991 р. № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 17.12.2025).
74. Гальбвакс М. Соціальні рамки пам'яті. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2005. 324 с.
75. Мельксоо М. Мнемонічна безпека: Політика пам'яті в пострадянському просторі. *Journal of Baltic Studies*. 2018. Т. 49, № 3. С. 345–362.
76. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). Тернопіль : ТНПУ, 2015. 28 с. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25124/1/Kyrydon.pdf> (дата звернення: 28.08.2025).
77. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу : Закон України від 21.08.2025 р. № 4579-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-IX> (дата звернення: 28.08.2025).
78. Політика пам'яті під час війни. *Ukrainer*. 2023. URL: <https://www.ukrainer.net/pamiat-pid-chas-viyny/> (дата звернення: 28.08.2025).
79. Гальбвакс М. Колективна пам'ять. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 1992. 254 с.
80. Мельксоо М. Мнемонічна безпека та закони про пам'ять у Східній Європі. *East European Politics and Societies*. 2021. Т. 35, № 4. С. 987–1008.
81. Principles on Public Policies on Memory in the Americas. Організація Американських Держав. Вашингтон, 2019. 45 с.
82. Організаційні, нормативні та концептуальні засади політики пам'яті України щодо сучасної російсько-української війни. *ResearchGate*. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/390926909_ORGANIZACIJNI_NORMATIVNI_TAKONCEPTUALNIZASADIPOLITIKIPAM%27ATI_UKRAINI_SODO_SUCASNOI_ROSIJSKO-UKRAINSKOI_VIJNI (дата звернення: 28.08.2025).
83. Киридон А. Державні інституції в сфері політики пам'яті в Україні. Полтава: ПНПУ, 2018. 24 с. URL:

<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9924/1/Kyrydon.pdf> (дата звернення: 28.08.2025).

84. Івчик Н. Політика пам'яті України й Польщі щодо жертв Голокосту. Київ : ІПіЕНД, 2020. 20 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/ivchyk_polityka.pdf (дата звернення: 28.08.2025).

85. УІНП. Рекомендації до першого уроку 2024/2025 навчального року: «Перемагає той, хто пам'ятає». Київ : УІНП, 2024. URL: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

86. Ковальська-Павелко І. «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. № 3 (35). С. 27–44.

87. Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення. Київ : УІНП, 2025. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/problemi-politiki-natsionalnoi-pam-yati-i-zavdannya-ii-naukovogo-zabezpechennya> (дата звернення: 28.08.2025).

88. Питання Українського інституту національної пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.07.2014 № 292. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/247497686> (дата звернення: 28.08.2025).

89. УІНП. Матеріали до Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 8 травня 2025 року. Київ : УІНП, 2025. URL: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

90. УІНП. Звіт про діяльність за 2024–2025 роки. Київ : УІНП, 2025. URL: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

91. Проект «Maidan: Oral History». Київ : УІНП, 2024. URL: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

92. УІНП. 10 принципів меморіалізації війни. Київ : УІНП, 2024. URL: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

93. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21.03.2023 №

3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-IX> (дата звернення: 28.08.2025).

94. Національний музей Голодомору-геноциду. Звіт про діяльність за 2024 рік. Київ : НМГ, 2024. URL: <https://holodomormuseum.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

95. Резолюція Європарламенту про визнання Голодомору геноцидом. Брюссель, 2022. URL: <https://www.europarl.europa.eu/> (дата звернення: 28.08.2025).

96. Музей Революції Гідності. Звіт про діяльність за 2024 рік. Київ : МРГ, 2024. URL: <https://maidanmuseum.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

97. День пам'яті Героїв Небесної Сотні: освітні матеріали. Київ : МРГ, 2025. URL: <https://maidanmuseum.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

98. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-20> (дата звернення: 28.08.2025).

99. Галузевий державний архів СБУ. Звіт про діяльність за 2024 рік. Київ : ГДА СБУ, 2024. URL: <https://www.ssu.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

100. Биківнянський національний історико-меморіальний заповідник. Звіт про діяльність за 2024 рік. Київ : БНІМЗ, 2024. URL: <https://bykivnya.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

101. Биківнянські могили: освітні програми 2024–2025. Київ : БНІМЗ, 2024. URL: <https://bykivnya.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

102. Національний історичний меморіальний заповідник «Бабин Яр». Звіт про діяльність за 2024 рік. Київ : НІМЗ «Бабин Яр», 2024. URL: <https://babynyar.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

103. Освітні програми НІМЗ «Бабин Яр» 2024–2025. Київ : НІМЗ «Бабин Яр», 2024. URL: <https://babynyar.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

104. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». Звіт про діяльність за 2024 рік. Батурин : НІКЗ, 2024. URL: <https://baturyngp.org.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

105. Ревіталізація Батурина: звіт 2024. Батурин : НІКЗ, 2024. URL: <https://baturyngp.org.ua/> (дата звернення: 28.08.2025).

106. Instytut Pamięci Narodowej. Звіт про діяльність за 2024 рік. Варшава : IPN, 2024. URL: <https://ipn.gov.pl/> (дата звернення: 28.08.2025).

107. Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій : Закон України від 24.05.2012 № 4865-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4865-17> (дата звернення: 28.08.2025).

108. Деякі питання Українського інституту національної пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2025).

109. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті : Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-20> (дата звернення: 28.08.2025).

110. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-20> (дата звернення: 28.08.2025).

111. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 13.03.2018 № 2325-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-19> (дата звернення: 28.08.2025).

112. Про внесення змін до Закону України "Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України" щодо військового поховального ритуалу : Закон України від 2021 р. № 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42-20> (дата звернення: 28.08.2025).

113. Верховна Рада ухвалила закон про засади державної політики національної пам'яті. Суспільне. 2025. URL: <https://susplne.media/culture/1096044-verhovna-rada-uhvalila-zakon-pro-zasadi-derzavnoi-politiki-nacionalnoi-pamati/> (дата звернення: 28.08.2025).
114. Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри : матеріали конференції, 25 жовтня 2012. Київ : УІНП, 2012. 120 с.
115. Пам'ятки України: культурна спадщина. Київ : Українська спадщина, 2024. URL: <http://www.heritage.com.ua> (дата звернення: 28.08.2025).
116. Формування україноцентричної пам'яті в Північно-Західному Причорномор'ї. Київ : УІНП, 2023. 45 с.
117. Культурні інституції та їх роль у збереженні національної пам'яті. Київ : ВУАН, 2023. 60 с.
118. Вшанування Українських Січових Стрільців: історичний огляд. Київ : УІНП, 2024. 30 с.
119. Усні історії Донбасу 1941–1943. Вінниця : ДонНУ, 2023. 50 с.
120. Міжнародна співпраця музеїв України: звіт 2012. Київ : Український центр розвитку музеїв, 2012. 25 с.
121. Староруські книги в колекціях НБУВ. Київ : НБУВ, 2024. 40 с.
122. Відновлення культурної спадщини Козельця. Київ, 2024. 35 с.
123. Українське мистецтво 1960–1970-х у формуванні національної пам'яті. Київ : УІНП, 2023. 55 с.
124. Киридон А. М. Конструкт «колективна пам'ять» у фокусі часу: теоретичний дискурс. Український історичний журнал. 2020. № 3. С. 5–20.
125. Гресько О. В. Візуальна комунікація як основа масово-інформаційної діяльності XXI століття. Наукові записки Інституту журналістики. 2022. № 1. С. 45–52.
126. StopFake. Звіт про протидію дезінформації, 2022. URL: <https://www.stopfake.org> (дата звернення: 28.08.2025).
127. Хальбвакс М. Колективна пам'ять / пер. з англ. Київ : Критика, 2005. 256 с.

128. Український інститут національної пам'яті. Звіт про діяльність за 2020–2023 роки. URL: <https://uinp.gov.ua> (дата звернення: 28.08.2025).
129. Yad Vashem. The World Holocaust Remembrance Center [Електронний ресурс]. URL: <https://www.yadvashem.org> (дата звернення: 28.08.2025).
130. Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl> (дата звернення: 28.08.2025).
131. Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine. Oxford : Oxford University Press, 1986. 412 p.
132. Holocaust Education in Germany: Challenges and Opportunities. Journal of Holocaust Research. 2020. Vol. 34, Issue 3. P. 187-204.
133. Електронний архів визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua> (дата звернення: 28.08.2025).
134. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Цифрові колекції [Електронний ресурс]. URL: <http://www.nbuv.gov.ua> (дата звернення: 28.08.2025).
135. Europeana. URL: <https://www.europeana.eu> (дата звернення: 28.08.2025).
136. Digital History Lab. AI in Historical Research. URL: <https://digitalhistorylab.org> (дата звернення: 28.08.2025).
137. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 23. Ст. 182.
138. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 26. Ст. 219.
139. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 25. Ст. 188.

140. Snyder T. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. New York : Basic Books, 2010. 544 p.
141. Motyka G. Wołyń 1943: Polsko-ukraińska wojna i jej konsekwencje. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2016. 320 s.
142. Державна служба статистики України. Доступ до інтернету в Україні, 2023. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 28.08.2025).
143. Finland's National Core Curriculum for Basic Education. URL: <https://www.oph.fi/en> (дата звернення: 28.08.2025).
144. Canada's Recognition of the Holodomor as Genocide. URL: <https://www.canada.ca> (дата звернення: 28.08.2025).
145. Зер Г. Зміна погляду: відновне правосуддя для нашого часу / пер. з англ. Київ : Видавництво «Кліо», 2018. 312 с.
146. Брейтвейт Дж. Відновне правосуддя та чутлива регуляція / пер. з англ. Київ : Видавництво «Сфера», 2020. 280 с.
147. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки / пер. з нім. Харків : КСД, 2021. 552 с.
148. Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій : практичний посібник / Т. М. Титаренко, М. С. Дворник, В. О. Климчук та ін. ; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 220 с.
149. Громадська організація «Після тиші». Лекції про Голодомор у Харкові. URL: <https://pistil.org.ua/projects/holodomor-lectures> (дата звернення: 08.09.2025).
150. Ледерех Дж. П. Будуючи мир: стале примирення в розділених суспільствах / пер. з англ. Київ : Видавництво «Дух і Літера», 2019. 256 с.
151. Форум «Пам'ять і примирення», Люблін, 2024. URL: <https://memory-reconciliation-forum.org> (дата звернення: 08.09.2025).
152. Туту Д. Немає майбутнього без прощення / пер. з англ. Київ : Видавництво «Ніка-Центр», 2017. 240 с.

153. Гірш М. Постпам'ять: покоління після Голокосту / Маріанна Гірш ; пер. з англ. Київ : Видавництво «Кліо», 2020. 320 с.
154. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 9-10. Ст. 88.
155. Бондаренко О. Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. ResearchGate. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/378167040_Istoriko-kulturna_spadsina_Ukraini_cifrovi_tehnologii_zberezenna_ta_popularizacia_v_umo_vah_voennih_dij (дата звернення: 09.09.2025).
156. Гриценко А. Цифрова культурна спадщина: політика пам'яті. Repository KPI. 2024. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/bitstreams/9c1c3e6a-e3fe-4e25-b61c-13e5e6b5899d/download> (дата звернення: 09.09.2025).
157. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : доповідь. Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2019. 132 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_polityka_druk_03.pdf (дата звернення: 09.09.2025).
158. Інформаційно-комунікаційні технології у сфері публічного управління : навч. посіб. / за ред. О. Кузьміна. Київ : КНУ, 2023. 250 с. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/391/files/65f0f52a-f696-471d-be4e-dee0305c2e72.pdf> (дата звернення: 09.09.2025).
159. Про засади державної політики національної пам'яті : Закон України від 21.08.2025 р. № 4579-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text> (дата звернення: 09.09.2025).
160. Правові аспекти культурної спадщини та захисту історичних пам'яток. Консультант. 2024. URL: <https://consultant.net.ua/consultant-article/4755> (дата звернення: 09.09.2025).
161. ICA Scales Up Ukrainian Archives Digitization Project. International Council on Archives. 2024. URL: <https://www.ica.org/ica-scales-up-ukrainian-archives-digitization-project/> (дата звернення: 09.09.2025).

162. Петренко І. Цифрові фотоархіви як чинник збереження культурної спадщини України. Almanac of Kyiv National University of Culture and Arts. 2023. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/645/596> (дата звернення: 09.09.2025).
163. Іваненко Л. Цифровізація архівних установ: виклики та перспективи. Library and Information Science. 2023. URL: <http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/download/335086/324063> (дата звернення: 09.09.2025).
164. Цифрова спадщина. ResearchUA. URL: <http://research.nbu.gov.ua/heritage> (дата звернення: 09.09.2025).
165. Symonova O. V., Klymenko O. V. Digital Transformation of Preservation and Restoration of Ukraine's Cultural Heritage. Sustainable Multimedia Education. 2023. Vol. 1, No. 1. P. 1–10. URL: <https://redfame.com/journal/index.php/smc/article/download/6514/6404> (дата звернення: 09.09.2025).
166. The Ukrainian Cultural Sector in Wartime: Challenges Needs. The Ukraine Recovery Conference. 2025. URL: <https://www.ukrainewiederaufbauen.de/resource/blob/258278/the-ukrainian-cultural-sector-in-wartimes-report-ua-.pdf> (дата звернення: 09.09.2025).
167. Ключниченко О. Виклики війни для музеїв України. VITA ANTIQUA. 2023. С. 60–71. URL: https://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/60-71_Kliushnychenko.pdf (дата звернення: 09.09.2025).
168. Популяризація культурної спадщини під час війни: як європейські практики допомагають. ЛНУ ім. І. Франка. 2025. URL: <https://lpnu.ua/news/populyaryzatsiia-kulturnoi-spadshchyny-pid-chas-viiny-iak-ievropeiski-praktyky-dopomahaiut> (дата звернення: 09.09.2025).
169. Challenges and Threats to Ukraine's Cultural Heritage in the Conditions of a Full-Scale War. SciSpace. URL: <https://scispace.com/pdf/challenges-and-threats-to-ukraines-culturalheritage-in-the-hqwns6ja.pdf> (дата звернення: 09.09.2025).

170. Перспективи розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і когнітивних технологій : монографія. Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2023.

URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/2ce9597dc9b169f3d9c90ddb3e7e354a.pdf>

(дата звернення: 09.09.2025).

171. The anniversary of the European Parliament resolution on European conscience and totalitarianism [Електронний ресурс]. URL:

[https://www.kommunismusgeschichte.de/aktuelles/news/article/detail/the-anniversary-of-the-european-parliament-resolution-on-european-conscience-and-](https://www.kommunismusgeschichte.de/aktuelles/news/article/detail/the-anniversary-of-the-european-parliament-resolution-on-european-conscience-and-totalitarianism)

[totalitarianism](https://www.kommunismusgeschichte.de/aktuelles/news/article/detail/the-anniversary-of-the-european-parliament-resolution-on-european-conscience-and-totalitarianism) (дата звернення: 09.09.2025).

172. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу : Закон України від 21 серпня 2025 р. № 4579-IX. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text> (дата звернення: 09.09.2025).